

حق کودک به محیط زیست سالم و پایدار و تعهدات دولت‌ها و دیگر بازیگران ذی‌ربط در گذر تحولات جدید حقوقی بین‌المللی

محیا صفاری نیا^۱

چکیده

توسعه‌هنگاری و نظارتی حمایت از اقشار آسیب‌پذیر از جمله کودکان در حقوق بین‌الملل بشر، در روندی تدریجی در حال تقویت است. در حوزه پاسخ‌دهی به چالش‌های ویران‌گر زیست‌محیطی و تغییرات اقلیم، این حوزه از حقوق بین‌الملل دچار تحولات نوینی برای حمایت از کودکان شده است. پژوهش حاضر با استناد به منابع دست اول بین‌المللی و با روش توصیف و تحلیل محتوای اسناد بین‌المللی و داده‌های کتابخانه‌ای، در صدد تبیین تحولات نظام بین‌المللی حقوق بشر در راستای شناسایی حق کودکان به برخورداری از محیط زیست سالم، ایمن و پایدار است و ابعاد محتوا و ماهیت مبانی حقوقی بین‌المللی طی پنج دهه گذشته و تعهدات دولت‌ها و دیگر بازیگران از جمله فعالان تجاری و صنعتی را مورد بررسی قرار می‌دهد و به این پرسش پاسخ می‌دهد که تضمین رعایت این حق در مجاری قضایی و شبه قضایی بین‌المللی با چه تحرکاتی همراه شده است. پژوهش حاضر بر این امر تأکید دارد که ضمن اهتمام جدی به توسعه‌هنگاری موازین حقوق بشر در این زمینه و تلاش همه‌جانبه برای اجرای آن، لازم است دغدغه‌های مشروع جوامع در حال توسعه مورد نظر قرار گیرد و دولت‌های توسعه‌یافته به تعهدات خود در حوزه همکاری‌های بین‌المللی به‌درستی عمل کنند.

واژگان کلیدی: حقوق کودک، محیط زیست، اسناد بین‌المللی، کنوانسیون

حقوق کودک، توسعه پایدار.

۱. استادیار دانشگاه امام صادق (ع)

درآمد

برخورداری از محیط زیستی امن و پایدار برای برخورداری کامل از طیف وسیعی از حقوق بشر، از جمله حق بر زندگی، سلامت، غذا، آب و بهداشت، نیاز همه موجودات و یک ضرورت است. این مهم از چند دهه قبل در موازین حقوق محیط زیست به رسمیت شناخته شده و تعهدات حقوقی مختلفی را متوجه دولت‌ها و سایر بازیگران نموده است. همان‌گونه که به عنوان یکی از اقتضائات یا بسترهای تحقق برخی از حق‌های انسانی در نظام بین‌المللی حقوق بشر همواره مورد تأکید بوده است.^۱ در عین حال در ادامه تلاش‌های پنج دهه گذشته، در سال‌های اخیر به رسمیت شناختن پیوند میان حقوق بشر و محیط زیست به شدت افزایش یافته است؛ به طوری که تعداد و دامنه قوانین داخلی و بین‌المللی، رویه‌های قضایی و مطالعات دانشگاهی در مورد رابطه بین حقوق بشر و محیط زیست به سرعت بسط یافته و در حال گسترش است. به طور خاص از سال ۲۰۲۰ میلادی با صدور یک رای در دیوان حقوق بشر کشورهای قاره آمریکا، کل نظام بین‌المللی حقوق بشر شتاب جدیدی در این حوزه پیدا کرد. شورای حقوق بشر سازمان ملل برای اولین بار طی قطع‌نامه‌ای که با فعالیت گسترده نهادهای مدنی و فعالان حقوق بشر اقصی نقاط جهان و همراهی اکثر کشورها به تصویب رسید، تأیید کرد که هر کس در هر مکان حق دارد در محیطی پاک، سالم و پایدار زندگی کند. بدین ترتیب، قطع‌نامه‌های شورای حقوق بشر ملل متحد در سال ۲۰۲۱ (A/HRC/RES/48/13) و مجمع عمومی در سال ۲۰۲۲ (A/RES/76/300) از حیث هنجاری، حق یادشده را به عنوان حق اساسی بشر در ادبیات حقوق بین‌الملل بشر تثبیت کردند. در سطح جهانی طی سال‌های اخیر مکرر تأکید می‌شود که بدون محیط زیست سالم قطعاً بشریت نمی‌تواند به بسیاری از آرزوها و هدف‌گذاری‌های مربوط به بقا و رشد و توسعه همه‌جانبه خویش در روند منطقی نائل آید (OHCHR & UNEP & UNDP, 2023: 13). بدون رعایت حق محیط زیست سالم و پایدار حتی امکان دسترسی به حداقل استانداردهای کرامت

۱. این مهم در نظرات مختلف کمیته‌های نظارتی معاهدات حقوق بشر طی سال‌های متمادی و در تفسیر حق‌های گوناگون انسانی مورد تأکید قرار گرفته است. به عنوان مثال کمیته حقوق بشر در نظر تفسیری راجع به حق حیات به جایگاه محیط زیست بر حق مزبور به تفصیل اشاره می‌کند.
Human Rights Committee., General Comment No. 36, CCPR/C/GC/36, 2019

انسانی و حقوق مبتنی بر آن در حوزه‌های گوناگون منتفی می‌شود.^۱ در حالی که بشریت با بحران بی‌سابقه زیست‌محیطی و تغییرات اقلیم در سیاره زمین مواجه است، بسیاری از تلاش‌گران زیست‌محیطی و فعالان حقوق بشر امیدوارند که شناسایی و رعایت حق برخورداری از محیطی پاک، سالم و پایدار بتواند به عنوان کاتالیزوری برای تغییرات نظام‌مند و دگرگون‌کننده در راستای ایجاد آینده‌ای عادلانه و پایدار در هماهنگی با طبیعت اثرگذاری داشته باشد.^۲

در میان گروه‌های مختلف انسانی در بهره‌مندی از حق مذکور، برخی اولویت بیشتری به جهت آسیب‌پذیری‌های مختلف جسمی و روحی خاص خود پیدا می‌کنند. کودکان در زمره گروه‌های دارای اولویت هستند که باید با نگرشی ویژه برای رعایت حق بر محیط زیست سالم و پایدار آن‌ها تلاش کرد. کودکان به عنوان افرادی که ذهن، بدن، دانش و نقش آن‌ها به طور پیوسته در حال تحول است، در محیط زیست ناسالم به‌طور خاص در معرض آسیب‌پذیری قرار می‌گیرند. محیط زیست شهری ناسالم و مواد سمی و آلوده‌کننده محیطی، تهدیدات بزرگ سلامتی کودکان محسوب و کاهش کیفیت زندگی و رشد و بقای کودک را در پی دارند. تغییرات اقلیمی، افزایش دمای کره زمین، فقدان امکان تنفس سالم در بسیاری از مناطق، آلودگی آب و غذا، وقوع سیلاب و خشکسالی و افزایش بیماری‌های واگیردار از جمله متغیرهای مهمی است که چالش‌های متنوعی را فراروی رعایت حق کودکان به محیط زیست سالم و پایدار قرار داده است. کودکان در مواجهه با وضعیت‌های نگران‌کننده زیست‌محیطی، تجربه‌های کم یا محدودی نسبت به بزرگترها دارند؛ همچنین در سطح پائین یا هیچ‌کنترلی بر مدیریت مقابله با تهدیدات محیطی که با آن روبه‌رو هستند ندارند. افزون بر این، اغلب فاقد دانش و توانایی لازم برای محافظت از خود

۱. قطع‌نامه مصوب ۴ دسامبر ۱۹۸۶ مجمع عمومی سازمان ملل به صراحت بر این‌که حق‌های جدید باید منبث از کرامت انسانی و در جهت تضمین رعایت آن باشند تاکید کرده است. این مهم به طور بدیهی در پیوند محیط زیست سالم با کرامت انسانی و سایر حق‌ها نمایان است
Resolution, Setting International Standards in the Field of Human Rights, 1986, (G.A./121/41).

2. What is the Right to a Healthy Environment?, OHCHR, UNEP, UNDP, 2023, p: 13.

۳. گروه‌هایی چون بیماران، سالمندان، افراد دارای معلولیت، افراد فاقد سرپناه نیز نسبت به افراد معمولی هر جامعه نیاز بیشتری به توجه دارند.

می‌باشند (Aravena Asencio, 2021: 5). از این رو برای مراقبت در برابر آسیب‌ها به والدین یا اطرافیان‌شان وابسته هستند. بر همین اساس، ایفای نقش موثر دولت‌ها، فعالان غیردولتی و متصدیان کسب و کارها برای بر خورداری کودکان از حق به محیط زیست سالم و پایدار امری حیاتی است.

نظر به اهمیت موضوع محیط زیست و ابعاد حقوقی آن، در سال‌های گذشته مطالعات متنوعی در سراسر جهان از جمله کشور ما در این قلمرو صورت گرفته است.^۱ منتهی در باب حق کودکان در قبال محیط زیست سالم و پایدار که در چارچوب حقوق بین‌الملل بشر قرار می‌گیرد و به ویژه تحولات جدید آن، با ادبیات پژوهشی در خوری مواجه نیستیم. از همین رو، مطالعه حاضر ضرورت پیدا کرد. این نوشتار بر اساس روش توصیفی تحلیلی مطالعات بین‌المللی حقوق بشر و استناد به منابع دست اول بین‌المللی و ارزیابی و سنجش برخی نتایج حاصله در جهت امکان برخی تجویزات و پیشنهادات برای جامعه خودمان به فرجام رسیده است.

از حیث ساختار پژوهش حاضر، ابتدا مروری فشرده بر آسیب‌های فراروی کودک در موضوع حق مورد بررسی به روایت مراکز معتبر جهانی صورت می‌پذیرد؛ سپس تحولات جدید حقوقی بین‌المللی ناظر به حق کودکان در زمینه محیط زیست سالم و پایدار و مسئولیت‌های دولت‌ها و سایر بازیگران در قبال آن، در ابعاد گوناگون بررسی می‌شود؛ از جمله این‌که، از حیث هنجارسازی و تکمیل قواعد پیشین چه نتایج حاصل شده است؛ در عملکرد سازکارهای بین‌المللی پیشبرد حقوق بشر و دیگر نهادهای بین‌المللی چه نکات مهمی در این زمینه قابل توجه است؛ و در نهایت، از جهت رویه‌های قضایی مرتبط با این موضوع شاهد چه شرایطی هستیم؟ پس از تبیین پاسخ پرسش‌های یادشده، رئوس تعهدات دولت‌ها و بازیگران خصوصی و اکاوی و از منظر جدیدترین موازین بین‌المللی ذی‌ربط معرفی می‌شوند. برخی

۱. از جمله کتب منتشره در کشور ما که در این حوزه در سال‌های گذشته بحث‌های نظری را انجام داده‌اند، عبارت است از: مشهدی، علی (۱۳۹۲)، حق بر محیط زیست سالم؛ رضایی ناندلی، محبوبه و نیکخواه، وحید (۱۳۹۹)، مبانی حق بر محیط زیست سالم؛ مشهدی، علی (۱۳۹۲)، حق بر محیط زیست؛ الگوی ایرانی فرانسوی؛ صفی‌زاده، ابراهیم (۱۳۹۶)، حق بر محیط زیست سالم در نسل سوم حقوق بشر؛ مرادی، حسن (۱۳۹۶)، حقوق محیط زیست بین‌الملل؛ مدیر روستا، عارفه (۱۳۹۸)، حقوق بشر و محیط زیست؛ پورهایمی، سیدعباس و ارغند، بهاره (۱۳۹۶)، حقوق بین‌الملل محیط زیست و تقی‌زاده انصاری، مصطفی (۱۳۹۹)، حقوق محیط زیست در ایران.

رهاوردهای علمی بررسی انجام شده از جمله خطاب به سیاست‌گذاران و مجریان و بخش خصوصی و خانواده‌ها در سخن آخر مقاله تقدیم می‌شود.

۱. نگاهی به اثرات ویران‌گر آسیب‌های زیست‌محیطی بر کودکان

در میان گروه‌های انسانی، هیچ گروهی در مقایسه با کودکان که سهم سی درصدی از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند، در مقابل آسیب‌های زیست‌محیطی، آسیب‌پذیر نیستند. آسیب‌های زیست‌محیطی عوارض وخیمی بر کودکان زیر پنج سال دارد. بنا به اعلام سازمان جهانی سلامت، از کل تعداد پنج میلیون و نهصد هزار مرگ کودکان زیر پنج سال در سال ۲۰۱۵، بیش از یک‌چهارم آن یعنی بیش از یک میلیون و پانصد هزار مرگ با کاهش خطرات زیست‌محیطی قابل پیشگیری بوده است. همچنین یک‌چهارم بیماری‌ها در کودکان زیر پنج سال به عوارض زیست‌محیطی نسبت داده می‌شود. تماس کودکان با آلودگی‌ها و سایر مواد سمی نیز موجب ناتوانی، بیماری و مرگ زودرس در بزرگسالی می‌شود. بسیاری از جنین‌ها در مناطقی از دنیا غالباً پیش‌آلوده به دنیا می‌آیند که این ناشی از آلودگی مادرانشان به مواد آلوده در دوران بارداری است که با زایمان زودرس، وزن کم حین تولد و پایان زودرس حیات همراه است (A/HRC/37/58, 2018: 5). در برخی از اسناد بین‌المللی حقوق بشر، انواع آسیب‌های زیست‌محیطی که بر حقوق کودکان تأثیرگذار است در چند گروه طبقه‌بندی شده است: آلودگی هوا؛ آلودگی آب؛ تغییرات اقلیمی؛ مواد شیمیایی، زباله و مواد سمی؛ فقدان تنوع زیستی و دسترسی به طبیعت (A/HRC/37/58:9). آلودگی هوا سالانه حدود یک میلیون و هفتصد هزار مرگ کودکان زیر پنج سال را به دنبال دارد (Human Rights Watch, 2020: 1).^۱ بسیاری از کودکان در اثر آلودگی هوا درگیر انواع بیماری‌ها و ناتوانی‌هایی می‌شوند که اغلب آثارش برای سال‌ها ادامه دارد. کودکان به‌خصوص در معرض خطر آلودگی آب هستند؛ زیرا بدن‌هایشان هنوز در حال رشد است، نسبت به وزن بدنشان آب بیشتری می‌نوشند و درصد بیشتری از برخی مواد شیمیایی را از طریق نوشیدن آب جذب می‌کنند. افزون بر این کودکان ممکن است نسبت به بزرگسالان زمان بیشتری را به‌واسطه

۱. برخی منابع مطالعاتی در اروپا، آمار مذکور را یک میلیون و هشتصد هزار نفر در هر سال اعلام کرده‌اند.

بازی کردن، در آب‌های آلوده بگذرانند و توانمندی کمتری برای شناختن یا واکنش به خطرات زیست‌محیطی دارند. به گفته مدیر اجرایی یونیسف، شاید هیچ تهدیدی بزرگتر و فزاینده‌تر از تغییرات اقلیمی برای کودکان جهان و فرزندان آن‌ها در آینده نباشد (Patricia Moore, 2020: 9). تغییرات آب و هوا به وقوع پدیده‌های آب و هوایی شدید، کمبود آب و افزایش ناامنی غذا، آلودگی هوا و بیماری‌های واگیردار و عفونی می‌انجامد که همه اثرات شدیدی بر کودکان دارند. بنا به گزارش دفتر کمیسر عالی حقوق بشر ملل متحد، تغییرات اقلیمی، تعداد و شدت خشکسالی‌ها را افزایش می‌دهد در حالی که تقریباً یکصد و شصت میلیون کودک در حال حاضر در مناطقی با شدت خشکسالی بالا یا بسیار بالا زندگی می‌کنند. تغییرات اقلیمی همچنین به تشدید طوفان‌ها و سیلاب‌ها کمک می‌کند. بیش از پانصد میلیون کودک در مناطقی به‌ویژه در آسیا با احتمال سیلاب بالا و تقریباً یکصد و پانزده میلیون نفر در مناطقی با خطر بالا یا بسیار بالای طوفان‌های استوایی زندگی می‌کنند. کمبود آب شرب و ناامنی غذایی ناشی از تغییرات اقلیمی برای کودکان در جوامع فقیر دارای پیامدهای جدی است (A/HRC/35/13:para.50).

رشد سریع مواد خطرناک در محیط زیست آلوده با افزایش سرطان، دیابت، آسم و بسیاری از بیماری‌های دیگر همراه می‌شود. در چنین وضعیتی، کودکان قبل از تولد در معرض مواد سمی قرار می‌گیرند و به دلیل تماس قبلی مادران با این مواد، کودکان پیش‌آلوده به دنیا می‌آیند (A/HRC/33/41: para.5). در شرایط نامناسب زیست‌محیطی، در بدن کودکان صدها ماده شیمیایی خطرناک یافت شده است که در این میان، کودکان در جوامع با درآمد پایین، اقلیت‌های قومی، بومی و محروم به مخاطره بیشتری افتاده‌اند؛ زیرا بیشتر در معرض این مواد قرار می‌گیرند و سوء تغذیه و عدم نظارت بر این شرایط رقت‌بار دامن می‌زند.^۱ تخمین زده شده است که در سطح جهانی حدود یکصد و پنجاه و دو میلیون کودک در رده‌ی سنی پنج تا هفده سال مشغول به کار هستند، که هجده میلیون از این کودکان (۱۱٫۹ درصد) در بخش صنعتی از جمله شامل بازیافت پسماند فعالیت دارند. حدود هفتاد و سه میلیون کودک

۱. برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به:

در سراسر جهان در کارهای خطرناک شرکت دارند که تعداد نامعلومی از آنها در بخش غیر رسمی گردآوری و بازیافت پسماند مشغول‌اند. کودکان و زنان بارداری که در نزدیکی محل‌های غیر رسمی دفن و پردازش پسماند الکترونیکی کار می‌کنند یا در آنجا زندگی می‌کنند، از جمله افرادی هستند که بیشترین آسیب‌پذیری را به مواد شیمیایی خطرناک دارند (WHO, 2021: 7).

یک زیست‌بوم سالم مستلزم وجود تنوع زیستی است که به تبع آن بهره‌مندی کامل از حقوق بشر ممکن می‌شود. به‌طور کلی، کاهش تنوع زیستی و فقدان دسترسی به محیط زیست طبیعی، کودکان زیادی را در سراسر جهان تحت تاثیر قرار داده است (A/HRC/34/49). تماس با طبیعت اثرات مفیدی بر سلامت روان دارد، که بسیاری از کودکان، به ویژه در مناطق شهری، از آن بی‌بهره‌اند. تغییرات آب و هوا و فشارهای ناشی از آن مانند جنگ و ناامنی، خشونت جنسی و جسمی و مرگ عزیزان و جراحات ناشی از بلایای طبیعی بر سلامت روان کودکان تأثیرگذار است. کودکان ممکن است اضطراب مربوط به ترس از جدایی از خانواده و تنگناهای ناشی از معیشت خانواده را تجربه کنند. کودکانی که خانواده‌های آن‌ها به دلیل تغییرات اقلیمی آسیب دیده‌اند، بیشتر مورد خشونت، آزار و اذیت جسمی و استثمار قرار می‌گیرند. در این میان کودکان فقیر، بومی، اقلیت، مهاجر و کودکان دارای معلولیت بیشتر آسیب‌پذیر هستند. دختر بچه‌ها با مخاطرات بیشتری مواجه هستند و به دلیل تبعیض جنسیتی، بیشتر در معرض فروش، قاچاق، کار اجباری، محرومیت از تحصیل، سوء تغذیه، مخاطرات بهداشتی و سلامتی، خشونت و آزار و اذیت جنسی قرار می‌گیرند (A/HRC/35/13).

۲. روندهای رو به رشد هنجارسازی در زمینه حق به محیط زیست کودکان

بسیاری از محققان، حقوق بین‌الملل محیط زیست را سریع‌ترین شاخه در حال تکامل حقوق بین‌الملل نامیده‌اند؛ در حالی که تاریخچه آن به معاهدات قرن نوزدهم در مورد آب شیرین و معاهدات حفاظت از گونه‌های مختلف حیوانات وحشی می‌رسد، اما حقوق بین‌الملل محیط زیست از دهه ۱۹۷۰ به ویژه از زمان اجرای کنفرانس استکهلم در مورد محیط زیست انسانی در سال ۱۹۷۲، به‌طور چشمگیری

پیشرفت داشته است. در سال ۲۰۰۵ برنامه محیط زیست سازمان ملل (یونپ)^۱ فهرستی از ۲۷۲۳ معاهده و موافقت‌نامه‌های مربوط به محیط زیست را گردآوری کرد که قدیمی‌ترین آن‌ها در سال ۱۹۲۱ به تصویب رسیده بود (Moore, 2020: 7). در این میان روندهای خاص حقوقی بین‌المللی در زمینه حق کودک به محیط زیست سالم نیز ظهور کرده است. دو سند در خصوص حقوق کودکان شامل ارجاع به محیط زیست، اعلامیه جهانی بقا، حمایت و توسعه کودکان^۲ و برنامه اجرایی آن مصوب ۱۹۹۰ و اعلامیه مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۲۰۰۲ با عنوان «جهانی مناسب برای کودکان»^۳ است که در سال ۲۰۰۷ مجدد تأیید شد. اعلامیه جهانی ۱۹۹۰ شامل یک برنامه ده ماده‌ای بود که یکی از عناصر آن، تعهد به تلاش برای اقدامات مشترک جهت حفاظت از محیط زیست می‌شود تا کودکان بتوانند از آینده‌ای امن‌تر و سالم‌تر برخوردار شوند. یکی از اهداف «اعلامیه جهانی مناسب برای کودکان» محافظت از زمین برای کودکان و حمایت از کودکان و به حداقل رساندن تأثیر تخریب محیط زیست بر آن‌ها است. در همین روند، سه سند بین‌المللی دیگر در خصوص محیط زیست نیز به حق کودکان توجه نشان داده‌اند؛ بیانیه ژوهانسبورگ و برنامه اجرایی آن^۴ مصوب ۲۰۰۲، اعلامیه حقوق مردمان بومی^۵ مصوب ۲۰۰۲ و اهداف توسعه پایدار^۶ مصوب ۲۰۱۵.

در قطع‌نامه کنگره جهانی اتحادیه بین‌المللی حفاظت از طبیعت^۷ در سال ۲۰۱۲، برحق ذاتی کودک برای برقراری ارتباط معنادار با طبیعت، زندگی در محیطی که برای سلامتی یا رفاه او مضر نباشد، اطمینان از حفاظت از طبیعت و محیط زیست به نفع نسل حاضر و نسل‌های آینده و مسئولیت‌پذیری برای کمک به مقابله با چالش‌های زیست‌محیطی که کودکان با آن‌ها مواجه خواهند شد، تأکید شده است. این سازمان

-
1. The United Nations Environment Programme
 2. Declaration on the Survival, Protection and Development of Children
 3. A World Fit for Children
 4. Johannesburg Declaration on Sustainable Development and The Johannesburg Plan of Implementation
 5. UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples
 6. The Sustainable Development Goals (SDGs)
 7. International Union for Conservation of Nature(IUCN) World Congress

خواستار الحاق پروتکل دیگری به کنوانسیون حقوق کودک در خصوص حق کودک به طبیعت و محیط زیست سالم شده است.

در اهداف توسعه پایدار که در سال ۲۰۱۵ توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسید و مقرر شد که تا سال ۲۰۳۰ در دستور کار دولتها و سازمان ملل قرار گیرد، رویکرد محیط زیستی تلفیق شده است. در این مجموعه هدفه هدفی، به‌طور خاص مواردی به محیط زیست اختصاص یافته است؛ از جمله هدف ۶ در زمینه آب و بهداشت، هدف ۷ در زمینه انرژی مقرون به صرفه و پاک، هدف ۱۴ در زمینه زندگی زیر آب و هدف ۱۵ در زمینه زندگی بر روی زمین. هدف ۱۳ این اهداف، به اقدام فوری برای مقابله با تغییرات اقلیمی اختصاص یافته است. این هدف بر اهمیت حفاظت از محیط زیست برای نسل‌های آینده، از جمله کودکان تأکید می‌کند. در هدف ۱۵ از اهداف توسعه پایدار نیز به حفاظت و بازسازی محیط زیست طبیعی توجه و تأکید شده است که همه انسان‌ها از جمله کودکان باید بهره‌مند از محیط زیست سالم و پایدار باشند؛ بنابراین تحقق حقوق کودکان هم هدف و هم وسیله در جهت دستیابی به اهداف توسعه پایدار تا سال ۲۰۳۰ در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه می‌باشد (Ivana Savić, 2016: 18).

در ادامه روند هنجارسازی‌های بین‌المللی مربوط به حق مورد بررسی، کنوانسیون حقوق کودک در سال ۱۹۸۹ به تصویب رسید؛ همان سالی که کمیسیون وقت حقوق بشر سازمان ملل برای اولین بار به‌طور رسمی با قطع‌نامه‌ای در خصوص جابجایی و تخلیه محصولات و پسماندهای سمی و خطرناک به محیط زیست پرداخت (Patricia Moore, 2020: 9). کنوانسیون مذکور محیط زیست را از منظر خطراتی که آلودگی برای سلامت کودکان و در زمینه برخورداری از آموزش در پی دارد، مورد توجه ویژه قرار می‌دهد. در ماده ۲۴ و ماده ۲۹ کنوانسیون به مسائل زیست‌محیطی پرداخته شده است. در بند ۲ (ج) ماده ۲۴ دولت‌ها موظف به انجام اقداماتی برای مبارزه با بیماری‌ها و سوء تغذیه و «در نظر گرفتن خطرات آلودگی محیط زیست» شده‌اند و در بند ۱ (ه) ماده ۲۹ نیز از دولت‌ها خواسته شده که آموزش کودکان را به سمت «توسعه احترام به محیط زیست طبیعی» هدایت کنند (CRC/C/GC/15, 2013: para.9). با این حال، عدم تأیید صریح حقوق زیست‌محیطی کودکان در

کنوناسیون، فعالان این حوزه را بر آن داشت که در سال‌های بعد از تصویب این سند بین‌المللی، پیشنهاد الحاق یک پروتکل اختیاری جدید را در خصوص حقوق زیست‌محیطی کودکان به کنوانسیون حقوق کودک ارائه کنند. شایان ذکر است که کنوانسیون حقوق کودک از حقوق کودکان زنده زمان اجرای خود حمایت می‌کند و بر حقوق نسل‌های آینده متمرکز نیست. در موافقت‌نامه‌های محیط زیستی نیز عمدتاً کودکان متمایز از سایرین در نظر گرفته نشده‌اند و اکثر آن‌ها متضمن تعهداتی برای حمایت از سلامت انسان و محیط زیست به‌طور کلی هستند و به‌طور خاص تعهداتی را ایجاد نکرده‌اند که متمرکز بر کودکان باشد.

در جوار روندهای هنجارسازی یادشده، کمیسیون وقت حقوق بشر سازمان ملل طی سال‌های ۱۹۹۴-۱۹۹۶ قطع‌نامه‌هایی در مورد حقوق بشر و محیط زیست صادر کرد و در سال‌های ۲۰۰۲، ۲۰۰۳ و ۲۰۰۵ در چارچوب توسعه پایدار به صدور قطع‌نامه در خصوص حقوق بشر و محیط زیست مبادرت ورزید. شورای حقوق بشر سازمان ملل به عنوان جانشین کمیسیون سابق حقوق بشر نیز طی سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۱۵ قطع‌نامه‌هایی در مورد حقوق بشر و محیط زیست تصویب کرد. در قطع‌نامه‌های ۲۰۱۲ و ۲۰۱۴ به کنوانسیون حقوق کودک اشاره شده است و قطع‌نامه ۲۰۱۳ سلامت کودکان و آسیب‌های زیست‌محیطی را به یکدیگر مرتبط می‌سازد، اما هیچ‌یک از این پنج قطع‌نامه به‌طور خاص به حقوق کودکان و محیط زیست نپرداخته است. در سال ۲۰۱۶ شورای حقوق بشر تصمیم گرفت تأثیر تغییرات اقلیمی بر حقوق کودکان را در برنامه کاری خود بگنجانند و نشست‌های در این خصوص تشکیل داد. در قطع‌نامه شورای حقوق بشر در مورد حقوق بشر و محیط زیست در سال ۲۰۱۷، به‌طور خاص از دولت‌ها خواسته شد تا مشارکت کودکان در تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی را تسهیل کنند، اما در قطع‌نامه دیگر این شورا در مورد حقوق بشر و تغییرات اقلیمی در سال ۲۰۱۸ از کودکان تنها به‌عنوان بخشی از فهرست گروه‌های آسیب‌پذیر یاد شد. در ادامه چنین روند پرفراز و فرودی که سال‌ها به طول انجامید، بالاخره در هشتم اکتبر ۲۰۲۱ شورای حقوق بشر سازمان ملل قطع‌نامه ۸/۱۳ را تصویب کرد و در آن محیط زیست پاک، سالم و پایدار را به‌عنوان یک حق بشری به رسمیت شناخت. محیط زیست سالم و پایدار که ابتدا در ادبیات حقوق بین‌الملل

محیط زیست مطرح بود و در حیطه حقوق بین‌الملل بشر عمدتاً جزو توابع حق بر حیات و حق بر سلامت مورد بررسی قرار می‌گرفت، پس از صدور این قطع‌نامه شورای حقوق بشر، به‌عنوان یک حق مستقل بشری مطرح و وارد ادبیات هنجاری حقوق بین‌الملل بشر شد که نقطه عطفی در حیطه حق بر محیط زیست به شمار می‌رود. متعاقب آن، مجمع عمومی سازمان ملل نیز قطع‌نامه حق بر محیط زیست پاک سالم و پایدار را بر اساس متن مشابهی که توسط شورای حقوق بشر به تصویب رسیده بود در ژوئیه ۲۰۲۲ با یکصد و شصت و یک رای موافق، هشت رای ممتنع و بدون هیچ رای مخالفی به تصویب رساند^۱ (GA/12437, 2022).

۳. برون‌داد جدید سازکارهای بین‌المللی حقوق بشر راجع به حق مورد

بررسی

۳-۱. گزارش‌گران سازمان ملل

در میان سازکار ماموریت‌های ویژه تابعه شورای حقوق بشر سازمان ملل^۲ فارغ از برخی گزارش‌گران مانند گزارش‌گر حق به سلامت که ضمن موضوع فعالیت خود به محیط زیست هم می‌پردازند، به طور خاص سه گزارش‌گر موضوعی به بررسی ابعاد مختلف محیط زیست اختصاص پیدا کرده‌اند. جایگاه گزارش‌گر ویژه سازمان ملل حقوق بشری مدیریت مناسب زیست‌محیطی و دفع مواد و پسماندهای خطرناک (حقوق بشر و مواد سمی)^۳ از سال ۱۹۹۵، گزارش‌گر ویژه سازمان ملل در

۱. مجمع عمومی ملل متحد، قطع‌نامه (A/76/L.75) هششت دولت عضو شامل بلاروس، کامبوج، چین، اتیوپی، ایران، قرقیزستان، روسیه و سوریه رای ممتنع به این قطع‌نامه دادند. نماینده جمهوری اسلامی ایران در خصوص علت رای ممتنع خود اظهار داشت که در متن به اقدامات قهری یک‌جانبه که مانع برخورداری از حقوق بشر در محیطی پاک، سالم و پایدار می‌شود، اشاره نشده است. GA/12437, 2022 در توصیف و تحلیل این رویداد، در رسانه یکی از انجمن‌های علمی کشورمان یادداشت کوتاه کارشناسی ارائه شده است. بنگرید به: کربلایی امینی، ۱۴۰۱.

(<https://unstudies.ir/iauns-forum>)

۲. برابر اعلام دفتر کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل در نوامبر ۲۰۲۳، در مجموع چهار و شش ماموریت گزارش‌گر موضوعی و چهارده مورد گزارش‌گر ناظر کشوری زیر نظر شورای حقوق بشر ملل متحد فعالیت دارند. برای ملاحظه عناوین هر مورد، بنگرید به:

(<https://www.ohchr.org/en/special-procedures-human-rights-council>)

3. Special Rapporteur on the implications for human rights of the environmentally sound management and disposal of hazardous substances and wastes

گزارش‌گر ویژه یادشده، اولین بار در سال ۱۹۹۵ توسط کمیسیون وقت حقوق بشر سازمان ملل متحد طی قطع‌نامه ۱۹۹۵/۸۱ ایجاد شد و در سال ۲۰۲۰ با قطع‌نامه شورای حقوق بشر سازمان ملل به

موضوع تعهدات حقوق بشری مربوط به بهره‌مندی از محیط زیست پایدار، سالم، تمیز و ایمن^۱ از سال ۲۰۱۲ و گزارش‌گر ویژه سازمان ملل در زمینه حمایت از حقوق بشر مربوط به وضعیت‌های تغییرات اقلیمی سازمان ملل^۲ از سال ۲۰۲۱ با مصوبات جداگانه شورای حقوق بشر ایجاد شده‌اند. گزارش‌گران در گزارش‌های سالانه خود به حق کودکان به محیط زیست سالم و پایدار توجه کرده و بر اهمیت حفاظت از محیط زیست برای سلامت و رفاه کودکان تأکید کرده‌اند. در میان گزارش‌های سالانه این گزارش‌گران، دو گزارش به‌طور خاص به کودکان اختصاص یافته است.

آقای باسکوت تونکاک گزارش‌گر ویژه قبلی سازمان ملل در زمینه مواد سمی و خطرناک در سال ۲۰۱۶ یکی از گزارش‌های خود را به تاثیر سموم و آلودگی بر حقوق کودکان اختصاص داد و تعهدات دولت‌ها و مسئولیت بخش‌های تجاری در جلوگیری از قرار گرفتن کودکان در معرض چنین موادی را بررسی کرد. وی در گزارش خود با طرح مساله همه‌گیری خاموش تبیین کرد که کودکان پیش‌آلوده با آلاینده‌های متعددی به دنیا می‌آیند که بر حقوق آن‌ها برای بقا و رشد، شنیده شدن، یکپارچگی جسمانی و برخورداری از بالاترین استانداردهای سلامتی تأثیر منفی بسیار می‌گذارد (A/HRC/33/41, 2016: para 5) مواد سمی موجب آلودگی هوا، آب، غذا، زمین‌های بازی، خانه‌ها، مدارس و سایر منابع تماس می‌شوند که اثرات مرگبار یا مادام‌العمر بر سلامت روان و جسم کودکان ایجاد کرده و مغایر با حق کودک برای داشتن آب و غذای سالم و مسکن و بازی ایمن می‌باشد. ده‌ها میلیون کودک در کارهایی اشتغال دارند که اغلب در معرض مواد شیمیایی سمی هستند. انتشار گازهای گلخانه‌ای از صنایع تولیدی و استخراجی و استفاده از آفت‌کش‌های خطرناک و مواد شیمیایی صنعتی در محصولات مصرفی و مواد غذایی، کودکان را در معرض صدها

گزارش‌گر مواد سمی و حقوق بشر تغییر نام یافت. در حال حاضر آقای مارکوس اورلانا این سمت را بر عهده دارد.

1. Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment

شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد ماموریت مزبور را ابتدا در قالب کارشناس مستقل حقوق بشر و محیط زیست در سال ۲۰۱۲ طی قطع‌نامه ۱۹/۱۰ تعیین کرد و سپس در سال ۲۰۱۵ به عنوان گزارش‌گری تغییر داد. از ابتدای سال ۲۰۲۴ آقای دیوید بوید این سمت را بر عهده دارد.

2. Special Rapporteur on the promotion and protection of human rights in the context of climate change

ماده شیمیایی خطرناک و یا تحت خطرات ناشناخته قرار می‌دهد که بر سلامت و کیفیت زندگی آن‌ها تاثیرگذار است. کودکان غالباً بدون دسترسی به یک درمان موثر یا رسیدگی قضایی برای آسیب‌های مربوط به سموم و آلودگی رها می‌شوند، در حالی که تأثیرات مرگبار و مادام‌العمر این موارد بر بدن کودکان تا اواخر زندگی آن‌ها بر جای می‌ماند و از آنجایی که اثبات چگونگی و زمان وقوع آسیب دشوار است، باعث مصونیت از مجازات برای مجرمان می‌شود.

وی در این گزارش تاکید می‌کند که عوامل زیادی منجر به این وضعیت می‌شود از جمله سیاست‌هایی که به جای منافع کودکان، کسب و کارها را در اولویت قرار می‌دهد، شکاف‌های قانون‌گذاری، شکست در اجرای قوانین موجود، فقدان ظرفیت برای نظارت، اطلاعات نادرست شرکت‌ها، حکومت‌داری غیرمنسجم و پاره‌پاره^۱ و وزارت‌خانه‌های بهداشت و کار غیرفعال که کودکان را هم در ثروتمندترین و هم در فقیرترین کشورها در معرض حمله مواد شیمیایی سمی و آلودگی قرار می‌دهند. در این گزارش از دولت‌ها خواسته شده که هنگام طراحی هنجارهای سلامت عمومی و بهداشت محیط، منافع عالی‌ه کودک را در اولویت قرار دهند و دسترسی به اطلاعات و راه‌حل‌های موثر را تضمین نمایند. همچنین از صاحبان مشاغل خواسته شده تا قرار گرفتن کودکان در معرض مواد سمی را شناسایی، پیشگیری و کاهش دهند (A/HRC/33/41).

مورد دیگر، دو گزارش گزارش‌گر ویژه سازمان ملل در امور حقوق بشر و محیط زیست در ژانویه ۲۰۱۸ است که یکی در مورد رابطه بین حقوق کودکان و حفاظت از محیط زیست و دیگری در خصوص ارتباط حقوق بشر و محیط زیست می‌باشد. این گزارش‌گر در گزارش خود با موضوع اصول چارچوب حقوق بشر و محیط زیست تلاش نمود تا طی شانزده اصل، چارچوبی را برای تعهدات دولتها در زمینه محیط زیست ترسیم کند که در این میان اصل چهاردهم به حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر از جمله کودکان اختصاص دارد (A/HR/C/37/59: 2018).

در گزارش گزارش‌گر ویژه در مورد حقوق کودکان و محیط زیست، چهارده

1. fragmented governance

اصل از اصول معیار^۱ به همراه دو اصل حق بر استاندارد مناسب زندگی و حق بر بازی و تفریح گنجانده شده است. آقای جان ناکس در این گزارش با تاکید بر این که کودکان از آنجایی که سیستم ایمنی بدن آنها هنوز در حال رشد است بیش از بزرگسالان در معرض تاثیرات منفی تغییرات آب و هوایی قرار دارند، محیط زیست سالم را یک حق اساسی بشری می‌داند که بر خورداری از آن برای همه کودکان به‌ویژه کودکان آسیب‌پذیر ضروری است. گزارش‌گر ویژه انواع آسیب‌های زیست‌محیطی که بر حقوق کودکان تأثیر می‌گذارد را به پنج گروه آلودگی هوا، آلودگی آب، تغییرات آب و هوایی، مواد شیمیایی، زباله و مواد سمی و از دست دادن تنوع زیستی و دسترسی به طبیعت طبقه‌بندی کرده است. وی در گزارش خود توصیف می‌کند که کودکان از طریق تنفس هوای آلوده، خوردن و آشامیدن غذا و نوشیدنی‌های آلوده، تماس پوستی با آب آلوده و تغییر در الگوهای آب و هوایی مانند افزایش شدت و تعدد طوفان‌ها و سیل‌های ویران‌گر، در معرض تاثیرات اقلیمی قرار می‌گیرند که این عوامل منجر به شیوع بیماری‌های تنفسی و قلبی، بیماری‌های عفونی، سوء تغذیه و افزایش خطرات حوادث ناشی از سیل و خشکسالی و سایر بلاهای طبیعی در کودکان می‌شود. وی متذکر می‌شود که این اثرات مانع از بهره‌مندی کودکان از حقوق انسانی خود از جمله حق بر حیات و استانداردهای مناسب زندگی، سلامت، توسعه و حق بر بازی و تفریح می‌شود. گزارش‌گر با تاکید بر این که دولت‌ها مسئول حفاظت از محیط زیست و تضمین حق کودکان بر محیط زیست سالم هستند، از آنها می‌خواهد که اقدامات لازم را برای حفاظت از کودکان در برابر تاثیرات منفی تغییرات اقلیمی از جمله کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، مدیریت منابع آب و ارائه خدمات بهداشتی و سلامتی برای کودکان در معرض تغییرات اقلیمی انجام دهند (A/HRC/37/58, 2018).

در سایر گزارشات گزارش‌گران مربوط به محیط زیست نیز به کودکان پرداخته شده است از جمله آقای دیوید بوید گزارش‌گر ویژه حقوق بشر و محیط زیست که در سال ۲۰۱۸ جایگزین گزارش‌گر قبلی شد در گزارش سال ۲۰۲۳ خود که به موضوع زنان، دخترچه‌ها و حق داشتن محیط زیست پاک، سالم و پایدار اختصاص

دارد به وضعیت دختر بچه‌ها به عنوان یک گروه آسیب‌پذیر در برخورداری از حق بر محیط زیست سالم پرداخته است. وی با تاکید بر این که توسعه پایدار به تحقق تغییر جنسیتی حق برخورداری از محیط زیست پاک، سالم و پایدار بستگی دارد^۱ و این که کلیشه‌های مبتنی بر جنسیت، سوگیری‌ها، نابرابری‌ها و تبعیض، بهره‌مندی زنان و دختر بچه‌ها از حق داشتن محیطی پاک، سالم و پایدار را محدود می‌کند، در گزارش خود ابعاد جنسیتی برخورداری از محیط زیست سالم از جمله وضعیت دختر بچه‌ها را مورد بحث قرار داد (A/HR/C/52/33).

دبیرکل سازمان ملل و کمیسر عالی حقوق بشر ملل متحد هم در گزارشات تخصصی که به اجلاس‌های مختلف ارائه کرده‌اند به موضوع محیط زیست سالم برای کودکان توجه کرده‌اند. کمیسر عالی حقوق بشر در سال ۲۰۱۷ گزارشی تحلیلی در مورد رابطه بین تغییر اقلیم و برخورداری کامل و مؤثر از حقوق کودک به شورای حقوق بشر ارائه کرد. این مطالعه تأثیرات تغییرات آب و هوایی را بر کودکان و تعهدات و مسئولیت‌های حقوق بشری دولتها و سایر بازیگران، از جمله مولفه‌های رویکرد مبتنی بر حقوق کودک در اقدام اقلیمی را بررسی می‌نماید و نمونه‌هایی از اقدامات خوب دولتها را ارائه می‌دهد (A/HRC/35/13). در این گزارش تاکید شده که تغییرات اقلیمی تأثیر نامتناسبی بر کودکان دارای معلولیت، کودکان مهاجر، کودکان فقیر، کودکان جدا شده از خانواده و کودکان بومی بر جای می‌گذارد و دختران ممکن است با مخاطرات بیشتری مواجه شوند. دبیرکل سازمان ملل متحد نیز در گزارش سال ۲۰۲۰ در خصوص وضعیت کنوانسیون حقوق کودک، تغییرات اقلیمی و تخریب محیط زیست را به عنوان یک چالش مهم در برابر اجرای کنوانسیون به شمار آورده و تاکید کرده است که تغییرات اقلیمی زندگی کودکان را تهدید می‌کند؛ زیرساخت‌های حیاتی را نابود می‌کند؛ فرصت‌های بقا آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و مانع بهره‌مندی کودکان از حقوق خود می‌شود. افزون بر این، افزایش موارد سرطان، دیابت، اختلالات مغزی و اعصاب و آسم به صورت جهانی با افزایش سریع آلودگی هوا، زباله‌های الکترونیکی و مواد شیمیایی مضر در محصولات روزمره و سایر

1. Gender-transformative realization of the right to clean, healthy and sustainable environment

خطرات دیگر همراه شده است.

۲-۳. نظریات تفسیری مراجع نظارتی معاهدات حقوق بشر

مراجع نظارتی معاهدات حقوق بشر معمولاً به سه صورت نظرات تفسیری را در خصوص محتوای سندی که وظیفه نظارت بر روند اجرای آن را بر عهده دارند، اعلام می‌دارند: ارائه نظر تفسیری و شرح عام راجع به یک ماده معاهده ذی‌ربط، ارائه نظر و ملاحظات نهایی بر گزارش دوره‌ای کشورها به کمیته نظارتی، صدور بیانیه‌های موردی در خصوص تطبیق مصادیق رویدادها با معیارهای مندرج در معاهده. معرفی جزئیات نظرات تفسیری کمیته‌های نظارتی هر یک از معاهدات تفصیل زیادی می‌طلبد. به چند مورد اشاره می‌شود: کمیته حقوق کودک (مراجع نظارتی پیمان نامه حقوق کودک) نظریه تفسیری شماره ۱۵ در سال ۲۰۱۵ در خصوص حق کودک به برخورداری از بالاترین استاندارد سلامت، به ارتباط محیط زیست با سلامت کودکان توجه کرده است.^۱ در این نظریه تفسیری تاکید شده که مداخلات زیست‌محیطی باید شامل تغییرات اقلیمی هم بشود؛ زیرا یکی از بزرگترین تهدیدها برای سلامت کودکان است و نابرابری‌های بهداشتی را تشدید می‌کند و از دولت‌ها خواسته که ملاحظات سلامتی کودکان را در مرکز راهبردهای انطباق و کاهش تغییرات اقلیمی خود قرار دهند (CRC/C/GC/15, 2013).

کمیته حقوق کودک در سپتامبر ۲۰۱۶، برای نشان دادن اهمیت موضوع یک نشست تخصصی یک‌روزه در مورد حقوق کودکان و محیط زیست برگزار کرد و نهایتاً بعد از تلاش‌های چندساله و مشارکت‌دهی طیف گسترده‌ای از فعالان مدنی حوزه کودک و نظرخواهی از خود کودکان^۲ در سپتامبر ۲۰۲۳ با ارائه نظریه تفسیری شماره ۲۶ درباره حقوق کودکان و محیط زیست با تمرکز ویژه بر تغییرات اقلیمی، برای اولین بار به‌طور رسمی در زمره حقوق کودکان حق برخورداری از زندگی در یک محیط پاک، سالم و پایدار را به رسمیت شناخت (CRC/C/GC/26, 2023). این سند که با استقبال گسترده‌ای در سطح فعالان محیط زیست و حقوق بشر مواجه

۱. تن نظریات تفسیری کمیته حقوق کودک از ابتدا تا سال ۲۰۱۷ (زمان صدور نظریه شماره ۱۷) به زبان فارسی ترجمه و منتشر شده، بنگرید به: محبعلی و مهبمنی و سرائی، ۱۳۹۸.
 ۲. آن‌گونه که کمیته حقوق کودک اعلام داشته، این نهاد در تدوین محتوای نظریه تفسیری مذکور از مشاوره ۱۶،۳۳۱ کودک از ۱۲۱ کشور جهان بهره برده است.

شد، سه ستون اصلی دارد. ابتدا تأثیرات مخرب بحران سه‌گانه سیاره شامل وضعیت اضطراری اقلیمی، فروپاشی تنوع زیستی و آلودگی گسترده را بر حقوق کودکان تبیین می‌کند. سپس روشن می‌کند که حفاظت از محیط زیست چگونه برای بهره‌مندی کودکان از حقوق خود مفید است و در مرحله سوم، مشخص می‌کند که دولتها نه تنها مسئول حفاظت از حقوق کودکان در برابر خطرات فوری هستند، بلکه باید از نقض‌های پیش‌بینی‌شده نیز پیشگیری نمایند.

کمیت‌های حقوق کودک با تأکید بر این‌که اتخاذ رویکرد مبتنی بر حقوق کودک در حوزه محیط زیست مستلزم توجه کامل به تمامی حقوق کودکان مندرج در کنوانسیون می‌باشد، حقوق مرتبط با محیط زیست در این کنوانسیون را برمی‌شمارد که از جمله عبارت است از: حق حیات، بقا و توسعه (ماده ۶)، حق برخورداری از بالاترین استاندارد قابل دستیابی سلامت (ماده ۲۴)، حق آموزش (مواد ۲۸ و ۲۹ (۱) (ه) و حق برخورداری از استانداردهای مناسب زندگی (ماده ۲۷). در این نظریه تفسیری تبیین شده که گستره و وسعت آسیب‌های زیست‌محیطی یک تهدید فوری و نظام‌مند برای حقوق کودکان در سطح جهان است.^۱ استخراج و استفاده ناپایدار از منابع طبیعی همراه با آلودگی گسترده اثرات عمیقی بر محیط زیست طبیعی برجای گذاشته و موجب ویران شدن تنوع زیستی و اکوسیستمی شده است که زندگی را پشتیبانی و حفظ می‌کند (CRC/C/GC/26).

۴. فعالیت برخی نهادهای بین‌المللی برای حمایت از حق کودک به محیط

زیست سالم

نهادهای بین‌المللی متعددی مانند سازمان جهانی سلامت، یونسف و اتحادیه اروپا، همچنین سازمان‌های غیردولتی مانند صلح سبز و مهندسان بدون مرز، در تدوین، اجرا و ترویج برنامه‌ها و اقدامات مختلف به منظور تحقق حق کودک به محیط زیست سالم و پایدار نیز توجه نشان داده و فعالیت‌های متنوع حقوقی و غیرحقوقی را معمول داشته‌اند.

گزارش «آینده‌ای برای کودکان جهان» که مشترکاً توسط سازمان جهانی

۱. در مورد این نظریه تفسیری یادداشت توضیحی کوتاهی را انجمن ایرانی مطالعات سازمان ملل نشر داده است. بنگرید به: رحمت‌الهی، بی‌تا، قابل دسترس در سایت انجمن: <https://unstudies.ir/iauns-forum>.

بهداشت و یونیسف در سال ۲۰۲۰ منتشر شد نشان می‌دهد که سلامت و آینده هر کودک و نوجوان در سرتاسر جهان در معرض تهدید فوری ناشی از تخریب محیط زیست، تغییرات اقلیمی و اقدامات تجاری استثمارگرانه است که فست‌فودهای فرآوری شده، نوشیدنی‌های شیرین، الکل و تنباکو را در میان کودکان ترویج می‌دهد. این گزارش که توسط کمیسیونی شامل بیش از چهل متخصص سلامت کودک و نوجوان از سراسر جهان تهیه شد، حاکی از آن است که هیچ کشوری به اندازه کافی از سلامت کودکان، محیط زیست و آینده آن‌ها محافظت نمی‌کند و تصمیم‌گیرندگان جهان در قبال کودکان و جوانان، حفاظت از سلامتی آن‌ها، حفاظت از حقوق آن‌ها و حفاظت از سیاره آن‌ها ناتوان هستند.

بر اساس این گزارش، در حالی که فقیرترین کشورها باید برای حمایت از توانایی فرزندانشان جهت داشتن زندگی سالم بیشتر تلاش کنند، انتشار بیش از حد کربن توسط کشورهای ثروتمندتر، آینده همه کودکان را تهدید می‌کند. اگر گرمایش زمین تا سال ۲۱۰۰ مطابق با پیش‌بینی‌های کنونی از چهار درجه سانتی‌گراد فراتر رود، به دلیل افزایش سطح اقیانوس‌ها، امواج گرما، تکثیر بیماری‌هایی مانند مالاریا و تب دنگی و سوء تغذیه، پیامدهای ویران‌گری برای سلامت کودکان به دنبال خواهد داشت. بیش از دو میلیارد نفر در کشورهای زندگی می‌کنند که به دلیل مشکلات ناشی از تغییرات اقلیمی از جمله بحران‌های انسانی، درگیری‌ها و بلایای طبیعی، توسعه آن‌ها با مشکل مواجه شده است. در حالی که برخی از فقیرترین کشورها دارای کمترین میزان انتشار دی‌اکسیدکربن هستند، بسیاری از آن‌ها در معرض شدیدترین تأثیرات اقلیمی هستند. در این گزارش تأکید شده که ایجاد شرایط بهتر امروز برای بقا و شکوفایی کودکان در سطح ملی نباید به قیمت از بین بردن آینده کودکان در سطح جهانی تمام شود.

تدوین‌کنندگان گزارش برای محافظت از کودکان، خواستار یک جنبش جهانی جدید شدند که توسط کودکان و برای کودکان هدایت و راهبری شود. در این گزارش به دولت‌ها توصیه‌های مهمی شده از جمله این‌که: برای اطمینان از آینده کودکان در این سیاره، انتشار دی‌اکسید کربن با نهایت فوریت متوقف شود؛ کودکان و نوجوانان در مرکز تلاش‌ها برای دستیابی به توسعه پایدار قرار گیرند؛ سیاست‌گذاری‌ها و

سرمایه‌گذاری‌های جدید در همه بخش‌ها در راستای سلامت و حقوق کودکان به کار گرفته شوند؛ در تصمیم‌گیری‌ها به نظرات و خواسته‌های کودکان توجه شود؛ مقررات ملی در خصوص بازاریابی‌های تجاری مضر سخت‌گیرانه شود و جهت تنظیم قوانین و مقررات برای حمایت از کودکان در برابر آسیب‌های بخش تجاری یک پروتکل الحاقی جدید به کنوانسیون حقوق کودک تدوین و تصویب گردد (WHO-UNI-CEF, 2020:41-47).

سازمان جهانی سلامت نیز در سال ۲۰۲۱ گزارشی را با عنوان «کودکان و مکان‌های زباله دیجیتال: قرار گرفتن در معرض زباله‌های الکترونیکی و سلامت کودکان» ارائه کرد. چهار بخش اصلی این گزارش مکان‌های زباله‌های الکترونیک و شیوه‌های تماس با آن‌ها؛ تأثیرات تماس بر سلامت و رشد کودکان؛ برنامه‌ها و دستورکارهای اقدام و سیاست‌گذاری و نقش رهبری سازمان جهانی سلامت است. در این گزارش تأکید شده که کودکان و زنان بارداری که در نزدیکی محل‌های غیر رسمی دفن و پردازش زباله‌های الکترونیک کار یا زندگی می‌کنند، جزو افرادی هستند که بیشترین حساسیت را در مقابل مواد شیمیایی خطرناک دارند. کودکان که اعضای بدن و سیستم‌ایمنی آن‌ها هنوز در حال رشد و تکامل است، بیشتر در معرض خطر قرار می‌گیرند. اطفال وقت بیشتری را در تماس با زمین صرف می‌کنند؛ در حالی که در خاک یا گرد و غبار می‌خزند و بازی می‌کنند و یا دست و اشیا را به دهان می‌گذارند که باعث می‌شود گرد و غبار یا خاک آلوده را بلعند. گزارش نتیجه‌گیری می‌کند که بخش تجاری باید حقوق بشر کودکان را که توسط مدیریت نامناسب زباله‌های الکترونیکی نقض شده است، رعایت کنند. کسب و کارهای بخش تجاری که به طور مستقیم یا غیر مستقیم در تولید و استفاده از زباله‌های الکترونیکی نقش داشته باشند یا به دفع یا صادرات زباله‌های الکترونیکی مرتبط باشند، موظف به جلوگیری از تماس کودکان با سموم موجود در محصولات و فعالیت‌های خود هستند (WHO, 2021: 29-34).

در موردی دیگر، یونسف در سال ۲۰۲۱ یک برنامه راهبردی با عنوان «محیط زیست سالم برای کودکان سالم: چارچوب برنامه جهانی»^۱ را برای مواجهه جدی با

عوامل زیست‌محیطی که اثر منفی بر بقا، سلامت و رفاه کودکان دارند، ارائه کرد. این چارچوب بر پنج گروه از عوامل خطرات محیطی برای کودکان تمرکز دارد: فلزات سمی، مواد شیمیایی سمی، پسماندهای خطرناک، خطرات محیطی و تغییرات اقلیمی (GUIDANCE/PD/2021/001: 2). اقدام در زمینه تغییرات اقلیمی و تخریب محیط زیست برای کودکان و همراه با آن‌ها، اکنون یک اولویت اساسی در برنامه‌های یونیسف است.

۵. برخی از مهم‌ترین موارد دادخواهی و رویه قضایی و شبه قضایی بین‌المللی

جدید راجع به حق مورد بررسی

در جهان امروز مطرح شده که عدالت باید دوستدار کودکان باشد و نباید در جلوی آن‌ها قدم بردارد؛ زیرا ممکن است کودکان آن را دنبال نکنند. نباید پشت کودکان قدم بردارد؛ زیرا کودکان باید مسئولیت هدایت را بر دوش نداشته باشند. باید همان‌طور که کنارشان گام برمی‌دارد دوستشان باشد (Council of Europe, 2010). در مواردی که دولت‌ها در جلوگیری از آسیب‌های زیست‌محیطی و کاهش آن ناتوان هستند، دسترسی به رسیدگی قضایی برای حفاظت از حق کودکان به محیط زیست سالم، بسیار حیاتی است. این امر در جلوگیری از تکرار نقض حقوق زیست‌محیطی و حفاظت از آینده همه نسل‌ها نقش اساسی دارد. در چارچوب حقوق بشر موجود، دولت‌ها موظف به تضمین دسترسی کودکان به جبران خسارت موثر^۱ در قبال نقض حقوق‌شان توسط نهادهای دولتی و غیردولتی می‌باشند. جبران خسارت موثر یک تعهد مثبت و ایجابی است که دولت‌ها را ملزم به اطمینان از لحاظ شدن مناسب حمایت‌های زیست‌محیطی در قوانین ملی و اجرای تعهدات بین‌المللی حقوق بشر می‌نماید (Aravena Asencio, 2021).

در سال ۲۰۲۰ با صدور رای دیوان حقوق بشر کشورهای قاره آمریکا، نظام بین‌الملل شاهد شکل‌گیری رویه قضایی بین‌المللی جدیدی در حوزه حقوق محیط زیست گردید. در این رای دیوان بین‌آمریکایی حقوق بشر، آرژانتین را به دلیل ناتوانی در به رسمیت شناختن و حفاظت از سرزمین‌های مردم بومی، مسئول نقض حقوق

بشر جوامع بومی دانست و برای نخستین بار حق بر محیط زیست را به‌عنوان یک حق مستقل برای همه در زمره مجموعه هنجاری حقوق بشر به رسمیت شناخت. این رای همچنین آرژانتین را مسئول نقض حقوق مالکیت اجتماعی، هویت فرهنگی، غذا و آب کافی مردم بومی دانست و از جمله غرامت‌ها، دادگاه به آرژانتین دستور داد که زمین‌های اجدادی جوامع را از شهرک‌نشینان و احشام در مدت شش سال پاک کند (Inter-American Court of Human Rights, 2020). این پرونده مبتنی بر نظر مشورتی دیوان در سال ۲۰۱۷ صادر شد که در آن حق مستقل برای محیط زیست سالم را بر اساس ماده ۲۶ (اصل تحقق تدریجی) کنوانسیون بین‌آمریکایی حقوق بشر به رسمیت شناخته و اشاره کرده بود که حق داشتن محیط زیست سالم باید جزو سایر حقوق اساسی بشر در نظر گرفته شود (OC-23/17, 94:2017). پس از رای صادره ۲۰۲۰ نهاد قضایی مذکور، شتاب تحرکات کل نظام بین‌المللی حقوق بشر بیشتر شد و کنش‌گران این حوزه تلاش کردند تا هم در سمت دادخواهی و هم در سمت ارائه رویه قضایی، به پیشرفت‌های بیشتری نایل آیند به‌طوری که شاهد طرح دعوی جدید در دیوان اروپایی حقوق بشر و دیوان بین‌آمریکایی حقوق بشر و همچنین ورود برخی سازکارهای حقوق بشری سازمان ملل از جمله کمیته حقوق کودک در رسیدگی به موارد دادخواهی واصله که اقدامات از این نوع در زمره رویه‌های شبه قضایی بین‌المللی محسوب می‌شود، هستیم.

در اکتبر ۲۰۲۱، سازمان غیردولتی عدالت زیست‌محیطی استرالیا به نیابت از پنج کودک و جوان چهارده تا بیست و چهار ساله استرالیایی شکایتی را به گزارش‌گر ویژه حقوق بشر و محیط زیست، گزارش‌گر ویژه حقوق مردمان بومی و گزارش‌گر ویژه حقوق افراد دارای معلولیت سازمان ملل در مورد انفعال دولت استرالیا نسبت به تغییرات اقلیمی ارسال کرد. دادخواهان به حق به رسمیت شناخته شده برای محیطی پاک، سالم و پایدار توسط شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد و تصدیق توافق پاریس مبنی بر این‌که تغییرات اقلیمی یک موضوع حقوق بشری است، استناد کردند و مدعی شدند که دولت استرالیا توافق‌نامه پاریس و اسناد متعدد سازمان ملل از جمله کنوانسیون حقوق کودک، کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت و اعلامیه سازمان ملل در مورد حقوق بومیان را نقض کرده و می‌کند (Environmental Justice Aus-)

(*tralia v. Australia*, 2021).

در سپتامبر ۲۰۱۹ نیز شانزده مدافع حقوق بشر کودک و فعالان آب و هوا از سراسر جهان دادخواهی را علیه پنج کشور از بزرگترین تولیدکنندگان گازهای گلخانه‌ای جهان شامل آرژانتین، برزیل، فرانسه، آلمان و ترکیه به کمیته حقوق کودک ارائه کردند. آن‌ها در شکوائیه‌های ارسال شده از کمیته خواستند تا این پنج کشور را به دلیل عدم اقدام در مورد بحران آب و هوا که به‌طور جهانی رو به افزایش و در واقع یک بحران حقوق کودک است، مسئول بدانند. گرچه کمیته این دادخواهی را به دلیل عدم طی مراحل رسیدگی ملی قبل از مراجعه به مراجع بین‌المللی غیر قابل قبول دانست و وارد رسیدگی ماهوی نشد، اما اذعان داشت که کشورها در قبال تأثیرات مضر تغییرات آب و هوایی بر حقوق کودکان، مسئولیت‌های فرامرزی دارند. در حالی که نمی‌توان آن را یک پیروزی واضح و مطلق برای درخواست‌کنندگان در نظر گرفت، به رسمیت شناختن مسئولیت‌های فرامرزی دولت‌ها در قبال رعایت حق بر محیط زیست سالم همگان از جمله کودکان، تحولی مهم به شمار می‌رود که یک سابقه تاریخی ایجاد می‌کند و راه را برای موارد دادخواهی آینده در مقابل کمیته حقوق کودک هموار می‌سازد (*Chiara Sacchi et al. v Argentina et al*, 2019).

در پرونده دیگری شش کودک و جوان پرتغالی خواستار پاسخ‌گویی پرتغال و سی و دو دولت دیگر به دلیل عدم اجرای تعهدات اقلیمی خود بر اساس توافق‌نامه پاریس ۲۰۱۵ در دیوان اروپایی حقوق بشر شدند. آن‌ها استدلال کردند که خواندگان اقدامات لازم زیست‌محیطی را انجام نمی‌دهند، گرمایش زمین را زیر ۱٫۵ درجه سانتیگراد نگه نمی‌دارند و انفعال کشورها حقوق آن‌ها را برای زندگی و داشتن یک محیط سالم و حفاظت شده، همان‌طور که در قوانین اروپا تضمین شده است، تهدید می‌کند. این پرونده به شعبه عالی دیوان اروپایی حقوق بشر ارجاع شده و جلسه استماع آن در سپتامبر ۲۰۲۳ برگزار گردید (*Duarte Agostinho & 5 Others v Portugal & 31 Others*, 2023). اخیراً در آوریل ۲۰۲۴ دیوان اروپایی حقوق بشر رای نهایی خود را صادر کرد.^۱

۱. علاوه بر این پرونده، دو دادخواهی مجزای دیگر نیز توسط افراد بزرگسال در دیوان اروپایی حقوق بشر علیه دولت‌های سوئیس و فرانسه از سال ۲۰۲۰ با موضوعات مشابه دعوی علیه پرتغال مطرح شده که دیوان آن دو را نیز همراه با پرونده دادخواهی نوجوانان علیه پرتغال و دیگران به شعبه

هر یک از موارد فوق‌الذکر، حاکی از پیشرفت قابل توجه در رویه‌های قضایی بین‌المللی در زمینه حق بر محیط زیست کودکان و نمایان‌گر اهمیت حفظ دسترسی کودکان به عدالت و طرح نقض حق آنان به محیط زیست سالم و پایدار در مراجع قضایی و شبه‌قضایی بین‌المللی است.^۱

۶. چارچوبه تعهدات حقوق بشری دولتها

تعهد دولتها به شناسایی، تحقق و حمایت از حق کودک بر محیط زیست سالم و پایدار بر دو اصل استوار است: اتخاذ رویکرد مبتنی بر حقوق کودک در تمامی امور که مستلزم توجه ویژه به موانعی است که کودکان محروم یا در وضعیت‌های تبعیض‌آمیز در بهره‌مندی از حقوق مرتبط با محیط زیست با آن مواجه هستند؛ و اتخاذ رویکردهای احتیاطی در تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی با تضمین این‌که تصمیم‌گیرندگان مسئولیت اقدام یا عدم اقدام خود را بر عهده می‌گیرند و کودکانی را که به‌طور خاص در معرض خطر یا آسیب‌های زیست‌محیطی هستند، در اولویت قرار می‌دهند.

جدیدیت و احتمال آسیب زیست‌محیطی به کودکان غالباً پیش‌بینی‌ناپذیر و غیرقابل بازگشت است. اصل احتیاطی از کشورها می‌خواهد اقدامات مؤثر و مناسب

عالی خود ارجاع کرد و بعد از طی فرایندهای رسیدگی چند ساله، اخیراً در آوریل ۲۰۲۴ (فروردین ۱۴۰۳) شعبه عالی دیوان رای قطعی و نهایی این نهاد را در هر سه مورد صادر کرد. در دادخواهی علیه سوئیس رای علیه این دولت صادر شد و در دو پرونده دیگر به دلایل شکلی و فقدان شرایط لازم دادخواهی، نتیجه ماهوی در بر نداشت. بنگرید به:

<https://www.echr.coe.int/w/grand-chamber-rulings-in-the-climate-change-cases>

۱. یادآوری می‌کند که به موازات عرصه بین‌المللی، رویه‌های قضایی ملی در کشورها برای رسیدگی به دادخواهی در خصوص رعایت حق کودکان به محیط زیست سالم در سال‌های اخیر رو به فزونی گذاشته است. برای ملاحظه برخی از مصادیق رسیدگی‌های ملی، بنگرید به:

Major developments for global climate litigation: the Human Rights Council recognizes the right to a healthy environment and the Committee on the Rights of the Child publishes its decision in an international youth climate case, Maria Antonia Tigre, 2021, accessible at; (<https://blogs.law.columbia.edu/climatechange/2021/10/12/major-developments-for-global-climate-litigation-the-human-rights-council-recognizes-the-right-to-a-healthy-environment-and-the-committee-on-the-rights-of-the-child-publishes-its-decision-in-an-inter>)

در کشور ما نیز رویه قضایی حامی محیط زیست توسعه پیدا کرده است. برای ملاحظه برخی مطالعات ذی‌ربط، بنگرید به: محسنی، ۱۴۰۰: ۹۷-۱۰۸.

برای جلوگیری از آسیب‌های زیست‌محیطی به کودکان انجام دهند؛ به ویژه زمانی که تهدید وقوع آسیب جدی یا غیر قابل بازگشت وجود دارد. باید ارزیابی شود که آیا فعالیت آسیب‌زا برای دستیابی به اهداف والاتر ضروری است و آیا می‌توان فعالیت آسیب‌زا را با گزینه‌های مناسب‌تر جایگزین نمود. اتخاذ رویکرد احتیاطی توسط دولت‌ها در تدوین سیاست‌ها و مقررات محیط زیست اصلی بنیادین به شمار می‌رود؛ زیرا با اتخاذ این رویکرد، اطمینان حاصل می‌شود که در حال حاضر گام‌هایی برداشته می‌شود تا از آسیب‌های زیست‌محیطی که در آینده امکان وقوع دارد جلوگیری به عمل آید. این رویکرد به‌ویژه در حمایت از حقوق کودکان به محیط زیست سالم کارایی دارد؛ چرا که دانش مرتبط با تأثیرات محیط زیست بر کودکان محدودتر، پیچیده‌تر و مبهم‌تر از دانشی است که در خصوص بزرگسالان شکل گرفته است؛ بنابراین ضروری است که دولت‌ها رویکرد احتیاطی را همراه با رویکرد مبتنی بر حقوق کودک به کار گیرند تا برخورداری از محیط زیست پاک برای کودکان امروز و آیندگان تضمین شود (Aravena Asencio, 2021: 12).

در رویکرد مبتنی بر حقوق کودک، فرایند تحقق حقوق کودکان همانند نتیجه نهایی، اهمیت دارد. به عنوان صاحبان حق، کودکان حق دارند در برابر نقض حقوق ناشی از آسیب‌های زیست‌محیطی حمایت شوند و به‌عنوان شهروندان فعال زیست‌محیطی شناسایی شده و مورد احترام قرار گیرند. اتخاذ رویکرد مبتنی بر حقوق کودک مستلزم ایفای تعهدات ماهوی و رویه‌ای برای دولت‌ها است. عدم تبعیض و رعایت بهترین منافع کودک از جمله تعهدات ماهوی و آموزش زیست‌محیطی، اطلاعات و ارزیابی، توجه به دیدگاه‌های کودکان و مشارکت آن‌ها و جبران خسارت موثر به‌عنوان تعهدات رویه‌ای به شمار می‌روند (A/HRC/37/58). کمیته حقوق کودک تأکید کرده است که عدم تبعیض نه تنها هر گونه تبعیض در بهره‌مندی از حقوق موجود را ممنوع می‌کند، بلکه از دولت‌ها خواسته می‌شود تدابیر فعال پیشگیرانه‌ای را اتخاذ کنند تا برای همه کودکان فرصت‌های برابر جهت بهره‌مندی از حقوق‌شان فراهم آید که شامل اتخاذ تدابیر مثبت و ایجابی جهت اصلاح شرایط نابرابر است. در حالی که همه کودکان در معرض آسیب زیست‌محیطی هستند، برخی از آن‌ها بطور خاص در معرض خطر قرار دارند. بطور مثال دختران احتمالاً بیشتر از کمبود

منابع آب تمیز و ایمن رنج می‌برند؛ کودکان بومی از نابودی زیست‌بوم‌های طبیعی که به آن‌ها برای غذا، آب، مسکن و فرهنگ وابسته هستند، کودکان دارای معلولیت از عدم پیش‌بینی و پاسخ ایمن و مؤثر به فاجعه‌های طبیعی و کودکان خانواده‌های با درآمد پایین از گستره وسیعی از مشکلات زیست‌محیطی از جمله آلودگی هوای خانگی، کمبود آب تمیز، تماس با مواد سمی و عدم دسترسی به فرصت‌های بازی و تفریح ایمن و تمیز رنج می‌برند. دولت‌ها باید تدابیر مؤثری اتخاذ کنند تا اطمینان حاصل کنند که کودکان در این وضعیت‌ها و سایر وضعیت‌های آسیب‌پذیر بتوانند به‌طور مساوی از حقوق بشر خود بهره‌برند.

۱-۶. تعهد به تامین حق مشارکت کودکان

در اسناد متعدد سازمان ملل بر نقش کودکان به‌عنوان عوامل تغییر در مسائل زیست‌محیطی تاکید شده است. حق مشارکت برای کودکان حائز اهمیت است؛ چرا که به‌طور سنتی به‌عنوان یک گروه آسیب‌پذیر که نیازمند حمایت هستند، قلمداد شده‌اند و برای بیان نگرانی‌های زیست‌محیطی خود و مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها توانمند نشده‌اند. در گزارش سازمان ملل در خصوص حقوق کودکان و محیط زیست به دولت‌ها توصیه شده که کودکان را آموزش دهند، مشارکت مستقیم آن‌ها در حفاظت از محیط زیست را ترویج کنند و پلتفرم‌های محیطی مناسب برای مشارکت کودکان ایجاد کنند تا اطمینان حاصل شود که به کودکان فرصت داده شده است تا نظرات و نگرش‌های خود را بیان کرده و نگرانی‌های خود را اعلام کنند (A/58/37/HRC). کودکان کارشناس آلودگی هوا، مدیریت آب یا سم‌شناسی نیستند، اما بیشتر بزرگسالان هم فاقد این ویژگی‌ها هستند. زمانی که کودکان به رشد رسیدند، قادر به ارائه دیدگاه‌های خود در مورد اقدامات و تصمیماتی هستند که بر زندگی آن‌ها تاثیرگذار است. علاوه بر این، همانند بزرگترها بهتر از هرکس دیگری شرایط زندگی خود را می‌شناسند. بر همین اساس، یونیسف از دولت‌ها خواسته است که کودکان بخش کلیدی از فرایند تصمیم‌گیری در خصوص سیاست‌ها و برنامه‌های دولتی در زمینه تغییرات آب و هوا و محیط زیست باشند (UNICEF, 2019). کمیته حقوق کودک نیز راه‌کارهایی برای تحقق حق بر مشارکت کودکان ارائه داده است از جمله از طریق جلسات گوش‌دادن به کودکان، پارلمان‌های کودکان، سازمان‌های متشکل

از کودکان، اتحادیه‌های کودکان یا دیگر نهادهای نمایندگی، گفت‌وگو در مدارس و شبکه‌های اجتماعی (A/HRC/37/58).

۲-۶. تعهد به تامین و توسعه دسترسی به اطلاعات و آموزش

تعهدات دولت‌ها در ارتباط با محیط زیست شامل وظایفی در زمینه آموزش و افزایش آگاهی عمومی، دسترسی به اطلاعات و ارزیابی پروژه‌ها و سیاست‌های پیشنهادی می‌شود. در کنوانسیون حقوق کودک دولت‌ها متعهد شده‌اند که توسعه احترام به محیط زیست طبیعی باید جزو آموزش کودکان باشد (ماده ۲۹ کنوانسیون). آموزش محیط زیست باید از اوایل فرایند آموزشی کودک آغاز شود؛ فرهنگ، زبان و وضعیت محیطی کودک را منعکس کند و درک کودک از رابطه بین انسان و محیط زیست را افزایش دهد (A/HRC/37/58). کمیته حقوق کودک تصریح کرده است که به منظور توسعه احترام به محیط زیست، آموزش باید مسائل محیط زیست و توسعه پایدار را با مسائل اقتصادی، اجتماعی فرهنگی و جمعیتی ارتباط دهد و این احترام باید در خانه، مدرسه و جامعه به کودکان آموزش داده شود و شامل مشکلات ملی و بین‌المللی باشد و کودکان را فعالانه در طرح‌های زیست‌محیطی محلی، منطقه‌ای یا جهانی شرکت دهد. بدین منظور آموزگاران باید قبل و حین خدمت آموزش ببینند.

حق دسترسی به اطلاعات مرتبط با مسائل زیست‌محیطی اهمیت ویژه‌ای دارد. دسترسی عمومی به اطلاعات زیست‌محیطی افراد را قادر می‌سازد تا تأثیر آسیب‌های زیست‌محیطی بر حقوق خود، از جمله حق بر حیات و سلامت را دریابند. دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی دو ویژگی دارد: دولت‌ها باید به صورت منظم اطلاعات زیست‌محیطی را جمع‌آوری، به‌روزرسانی و منتشر کنند و باید دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی موجود در دستگاه‌های اجرایی را به صورت مقرون

به صرفه، مؤثر و به‌موقع فراهم سازند (A/HRC/37/59). برای اطمینان از این‌که منافع عالی‌ه کودک در توسعه و اجرای سیاست‌ها و پروژه‌هایی که ممکن است بر کودکان تأثیر گذار باشد، لحاظ شده است، دولت‌ها باید ارزیابی مبتنی بر حقوق کودک انجام دهند و تأثیر اقدامات پیشنهادی بر کودکان را بررسی کرده و در صورت لزوم گزینه‌های بهتری ارائه دهند. پس از اجرا نیز مقامات باید تأثیر واقعی اقدامات را بر کودکان ارزیابی کنند (CRC/C/GC/26, 2023: para 74-77).

۳-۶. تعهد در قبال دسترسی به عدالت

دولتها باید دسترسی به عدالت را در حوزه مسائل زیست‌محیطی برای کودکان فراهم سازند. از دولتها خواسته شده تا حق بر محیط زیست سالم و حقوق نسل‌های آینده را در قوانین اساسی و قوانین عادی ملی خویش بگنجانند. از آنجایی که وابستگی کودکان به بزرگسالان موانعی در پیگیری حقوق آنها ایجاد می‌کند، کمیته حقوق کودک اعلام کرده است که دولتها باید توجه ویژه‌ای به ایجاد رویه‌های مؤثر و کودک محور برای کودکان و نمایندگان آنها داشته باشند. این رویه‌ها باید شامل ارائه اطلاعات و مشاوره متناسب با کودکان، دفاع از آنها و دسترسی به فرایندهای شکایت مستقل و دادگاه‌ها با کمک‌های حقوقی و سایر کمک‌های لازم باشد. در مواردی که تشخیص داده شود حقوق کودک نقض شده است، باید جبران خسارت مناسبی از جمله غرامت در نظر گرفته شود و در صورت نیاز، اقداماتی برای بهبود جسمی و روحی و توان‌بخشی انجام شود (CRC/C/GC/26, 2023:para 62-70).

در ارتباط با آسیب‌های زیست‌محیطی، کودکان ممکن است با موانع بیشتری برای دسترسی به عدالت مواجه شوند. به‌عنوان مثال، ممکن است کودکان و نمایندگانشان اطلاعاتی در مورد اثرات آسیب‌های خاص یا بروز عوارض پس از سال‌ها نداشته باشند که ممکن است اثبات ادعا، رعایت محدودیت‌های زمانی یا تحمل بار اثبات را برای افراد آسیب‌دیده دشوار یا غیرممکن سازد. دولتها باید برای غلبه بر این موانع اقداماتی انجام دهند از جمله اجازه دادن به دعاوی جمعی (یا اقدامات دسته جمعی) به نمایندگی از کودکان. علاوه بر این، هنگام تعیین سطح یا شکل جبران خسارت، سازوکارها باید در نظر بگیرند که کودکان می‌توانند نسبت به بزرگسالان در برابر اثرات سوءاستفاده از حقوق خود آسیب‌پذیرتر باشند و اثرات آن می‌تواند غیرقابل برگشت و منجر به آسیب مادام‌العمر شود. آنها همچنین باید ماهیت تکاملی رشد و توانمندی‌های کودکان را در نظر بگیرند و جبران خسارت باید به موقع انجام شود تا آسیب‌های جاری و آینده به کودک یا کودکانی که تحت‌تاثیر قرار گرفته‌اند محدود شود؛ به‌عنوان مثال، اگر کودکان به عنوان قربانی آلودگی محیط زیست شناسایی شوند، باید اقدامات فوری توسط همه طرف‌های ذی‌ربط برای جلوگیری از آسیب بیشتر به سلامت و رشد کودکان و جبران هر گونه خسارت انجام

شود (A/HRC/37/58). یک سوال اساسی در بیشتر این موارد این است که آیا کودکان حق قانونی یا جایگاه و سِمَت قابل قبول برای ارجاع پرونده به دادگاه را دارند یا خیر؛ که در این خصوص نیز باید نظام‌های حقوقی تدابیر مناسبی را اتخاذ نمایند تا کودکان بتوانند دسترسی به عدالت داشته باشند (Patricia Moore, 2020: 13).

۶-۴. تعهد به اختصاص منابع و اعتبارات مالی لازم

در نظریه تفسیری ۲۶ صادره از سوی کمیته حقوق کودک به تعهد دولت‌ها برای اختصاص منابع لازم مالی جهت تحقق حق کودک به بهره‌مندی از محیط زیست سالم از جمله مواجهه با تغییرات اقلیم توجه ویژه‌ای صورت گرفته است؛ اگرچه این تعهد برابر اصول عام موازین حقوق بین‌الملل بشر از جمله تفسیری که از تعهدات کلی دولت‌ها برای رعایت حقوق بشر صورت گرفته نیز مشخص بوده است (CRC/C/GC/26, 2023: para. 111-115).

۶-۵. تعهد به همکاری بین‌المللی

نظر به این‌که بسیاری از متغیرهای موثر بر تحقق محیط زیست پایدار از جمله اقلیم ایمن به عناصر فرامرزی نیز مرتبط می‌شود، موازین بین‌المللی متعدد از جمله نظریه تفسیری جدید صادره از سوی کمیته حقوق کودک بر این تعهد دولت‌ها تأکید دارد که باید به همکاری بین‌المللی در جهت رعایت حق کودک اولویت ویژه‌ای قائل شوند (CRC/C/GC/26, 2023: para.91-94).

۷. بخش خصوصی و حوزه فعالان عرصه تجارت

هماهنگی بین دولت‌ها و نهادهای رسمی، فعالان کسب و کارها و جوامع محلی برای تحقق حق کودکان به محیط زیست سالم ضروری است. دولت‌ها باید بر فعالیت‌های بخش خصوصی به‌ویژه شرکت‌های تجاری به‌طور مناسب نظارت کنند؛ چرا که کسب و کارها می‌تواند به طرق مختلف به حقوق کودکان آسیب بزنند؛ از جمله با تولید محصولات خطرناک، آلوده کردن هوا و آب، ایجاد پسماندهای خطرناک، کمک به تشدید تغییرات اقلیمی و از بین بردن جنگل‌ها و زیست‌بوم طبیعی. آن‌ها همچنین می‌توانند به نقض حقوق بشر مبادرت ورزند مانند نقض حقوق کار کودکان یا همکاری با نیروهای امنیتی دولتی یا خصوصی برای اعمال خشونت علیه اعتراض‌کنندگان صلح‌آمیز. همان‌طور که کمیته حقوق کودکان بیان

کرده است، دولتها باید تمام تدابیر لازم، مناسب و معقول را اتخاذ کنند تا جلوی این امور را بگیرند و کسب و کارها را از ایجاد یا مشارکت در نقض حقوق کودکان باز دارند. باید تضمین شود که بخش تجاری منطبق با استانداردهای محیط زیستی عمل می‌کند. دولتها همچنین باید اطمینان حاصل کنند که اطلاعات نگهداری شده توسط کسب و کارها که مرتبط با سلامت و رفاه کودکان است از جمله اطلاعات مربوط به اثر اقدامات و محصولات آنها بر محیط زیست کودکان به عموم عرضه می‌شود. این امر شامل حصول اطمینان از رعایت تمامی استانداردهای زیست‌محیطی قابل اجرا توسط مشاغل است. دولتها باید از کسب و کارها، از جمله کسب و کارهای تابع مراکز و شرکت‌های تابع دولت بخواهند که با اعمال اصل تلاش کافی در راستای حقوق کودک، تضمین کنند که اثر اقدامات خود بر حقوق کودکان را شناسایی، پیشگیری و کاهش می‌دهند. این تلاش باید شامل بررسی دقیق اثرات اقدامات واقعی و پیشنهادی آنها بر حقوق کودکان از طریق آسیب‌های زیست‌محیطی باشد (UNICEF, 2016: 5) & (CRC/C/GC/16,2013:para.5,19,20,54) & (CRC/C/GC/26, 2023: para.78-81, 107-110).

۸. کنش‌گری مستقل و مدنی کودکان

طی سال‌های اخیر، کودکان فعال مدنی مشارکت موثری در طرح‌ها و تحرکات حفاظت از محیط زیست در سراسر جهان داشته‌اند و نقش مهمی در ترویج حق کودک به محیط زیست سالم و پایدار ایفا کرده‌اند. یک فعال اجتماعی جوان از سوئد،^۱ با آغاز تظاهراتی در سن پانزده سالگی، به حرکت «اعتصاب برای آینده» جنبه جهانی داد. او تظاهرات و راهپیمایی‌های عظیمی را برای تغییرات اقلیمی تحت شعار «به تغییر نیاز داریم، وقت عمل است» برگزار کرد. این حرکت، جوانان در سراسر جهان را به اهمیت حفاظت از محیط زیست و تأثیرات تغییرات اقلیمی آگاه کرد. یک کودک نه ساله آلمانی، نهضتی را به منظور کاشت درختان در سراسر جهان برپا کرد. این حرکت به کودکان دیگر در سراسر جهان پیام می‌دهد که چگونه درختان بکارند و نقش آنها در کاهش انتشار کربن‌دی‌اکسید بسیار مهم است. امروزه در سطح جهانی

۱. گرتا تونبرگ، نوجوان دیروز و جوان کنونی سوئدی فعال محیط زیست امروزه در سطح دنیا یکی از شناخته‌ترین فعالان مدنی محسوب می‌شود و برخی کتب در مورد فعالیت‌های وی نوشته یا فیلم‌هایی ساخته و نشر یافته است.

نمونه‌های متعددی از کنش‌گران کودک برای پیشبرد محیط زیست قابل شناسایی هستند. در همین راستا برای توسعه فعالیت مدنی کودکان برنامه‌های متنوع آموزشی و توانمندسازی در سطح دنیا دایر شده است. به عنوان مثال، برنامه "Eco-Schools"^۱ توسط بنیاد جهانی محیط زیست در بسیاری از کشورها به اجرا درآمده است. این برنامه به مدارس و کودکان آموزش می‌دهد که چگونه مسائل محیط زیستی را در برنامه درسی خود یکپارچه کنند و تغییرات مثبتی در محیط زیست مدرسه و جوامع محلی ایجاد کنند. بنیان‌گذار بنیاد امید سبز نیز در سن دوازده سالگی کار خود را به عنوان یک فعال محیط زیستی آغاز کرد و بعدها به عنوان یک قهرمان جهانی محیط زیست شناخته شد.^۲

۱. برای ملاحظه جزئیات این مدارس، نک: (<https://www.ecoschools.global>)
 ۲. Kehkashan Basu که اصلیت اماراتی دارد اکنون تبعه کانادا است متولد ۲۰۰۰ میلادی می باشد و فعالیت‌های وی در سطح جهانی شناخته شده است. (<https://www.thegreenhopefoundation.org/kehkashan-basu>).

برآمد

۱- به‌رغم وجود اسناد بین‌المللی متعدد در حوزه حقوق محیط زیست، هنوز فاصله زیادی وجود دارد که در مجموعه موازین بین‌المللی حقوق بشر، حق به محیط زیست سالم و پایدار و ایمن برای همه انسان‌ها از جمله کودکان شناسایی و تثبیت شود. تحولات پس از ۲۰۱۶ میلادی از جمله برخی اقدامات صورت گرفته در سازکار حقوق بشری منطقه قاره آمریکا، دیوان اروپایی حقوق بشر، شورای حقوق بشر سازمان ملل، مجمع عمومی ملل متحد، برخی از نهادهای نظارتی معاهدات حقوق بشر همانند کمیته حقوق کودک و سایر نهادهایی که در پژوهش حاضر به آن‌ها اشاره شد، نقطه عطف جدیدی در تاریخ تلاش‌های مربوط به ارتقای حق بر محیط زیست سالم و پایدار در سطح جهانی را فراروی بشریت قرار داده است. روندهای جدید در حوزه شناسایی حق بر محیط زیست سالم و پایدار در زمره منظومه‌های بین‌المللی حقوق بشر موثر بوده و همچنان این روندها و مطالبات ذی‌ربط به سرعت در حال تقویت است. با تثبیت حق مذکور به‌عنوان یکی از حق‌های بشری، همه انسان‌ها از جمله کودکان باید از آن بهره‌مند شوند و فراتر از این، باید اهتمام بیشتر و خاصی نسبت به رعایت حق محیط زیست کودکان در مقایسه با بزرگسالان انجام پذیرد.

۲- در ادامه روندهای جدید حقوقی بین‌المللی مربوط به حق بر محیط زیست سالم و پایدار، علاوه بر آنچه در متن مقاله به نقل از برخی محافل علمی در خصوص پیشنهاد تدوین پروتکل الحاقی به پیمان‌نامه حقوق کودک در مقوله حق محیط زیست پایدار و سالم اشاره شد، در پژوهش‌های نوین در سطح جهانی پیشنهاد تدوین میثاق مستقلی در مورد حق محیط زیست سالم و پایدار و ایمن همانند میثاق‌های بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی یا حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی مطرح شده است. پیگیری‌کنندگان این مطالبه تلاش کرده‌اند تا حتی چارچوب محتوای میثاق مورد نظر را نیز معرفی کنند تا فعالان ذی‌ربط در سازمان‌های بین‌المللی و در مذاکرات با نمایندگان دولتها، این ایده را به طور جدی دنبال کرده و زمینه شکل‌گیری قواعد سخت در حقوق بین‌الملل در این حوزه را علاوه بر قواعد نرم نیز فراهم آورند.

۳- همانگونه که در بررسی حاضر اشاره شد، در زمان تصویب قطع‌نامه شناسایی حق به محیط زیست پایدار و سالم به‌عنوان یکی از حق‌های انسانی که در

سال ۲۰۲۲ در مجمع عمومی ملل متحد انجام پذیرفت، هیچ کشوری با آن مخالفت نکرد منتهی هشت کشور از جمله ایران به آن رای ممتنع دادند. توجه به نگرانی این دولت‌ها همراه با اهتمام به تعهدات حقوقی تثبیت شده در معاهدات لازم‌الاجرای حقوق بشر، در روندهای بعدی تلاش‌های مربوط به رعایت این حق غیرقابل انکار است. سخنگوی وزارت امور خارجه کشورمان، در توضیح علت این رویکرد اتخاذی گفته است: «جمهوری اسلامی ایران ... با استفاده ابزاری و سیاسی از محیط زیست و نادیده انگاشتن مبانی کلیدی محیط زیست در یک قطع‌نامه یک‌سویه، گزینشی و تفرقه‌افکن مخالف است. ایران در منطقه‌ای از جهان قرار گرفته که ... دارای تنش آبی، کم‌آبی، خشکسالی، پدیده گرد و غبار و سدسازی در کشورهای همسایه است که حل مشکلات مزبور علاوه بر تلاش‌های داخلی، نیازمند همکاری بین‌المللی لازم و موثر است، اما تحت فشار سیاسی غرب، نه تنها از همکاری بین‌المللی موثر در این زمینه جلوگیری به عمل آمده، بلکه با اعمال تحریم‌های سیاسی یک‌جانبه و حتی ایجاد ناامنی، ظرفیت‌ها و بسترهای مناسب تحقق این حق در منطقه و به‌ویژه در کشورمان، توسط آمریکا و قدرت‌های سیاسی تخریب و تباه شده است؛ لذا در چنین شرایطی، ایجاد یک «حق جدید» در یک نهاد سیاسی، در واقع استفاده ابزاری و ناروا از محیط زیست در حد شعار و در حد یک اهرم سیاسی است.» نکته مهم نگرانی اعلامی آن است که برای رعایت حقوق بشر در همه زمینه‌ها از جمله حوزه محیط زیست نباید مداخلات خارجی یکجانبه و نامشروع را نادیده گرفت که عملاً اجازه نمی‌دهند دولت مورد هدف بتواند برنامه‌ریزی لازم برای تحقق حق‌های انسانی را داشته باشد. همچنین نباید برخی دولت‌ها که به توسعه و پیشرفت رسیده‌اند، فشار بر دولت‌های در حال توسعه را گسترش دهند که ظرفیت‌های انرژی مربوط به سوخت‌های فسیلی خود را بدون طی فرایندهای منطقی دسترسی به انرژی‌های تجدیدپذیر به کلی کنار گذارند بدون این‌که دول توسعه‌یافته تعهدی در این زمینه داشته باشند و سوم این‌که، چون برخی مناطق کشورهای در حال توسعه درگیر بحران‌های متنوع زیست‌محیطی ناشی از تغییرات اقلیم هستند، این جوامع نیازمند همکاری بین‌المللی برای حل مشکلات موجود می‌باشند. دولت‌های توسعه‌یافته نباید در چنین شرایطی بدون ایفای هرگونه نقش مثبت، به برخی از حق‌ها از جمله حق به محیط زیست سالم استناد و

فشار سیاسی بر دول در حال توسعه را افزایش دهند.^۱ به نظر می‌رسد این نگرانی‌ها را حتی دولت‌های در حال توسعه‌ای که به قطع‌نامه مجمع عمومی در زمینه حق به محیط زیست سالم و پایدار و ایمن رای مثبت داده‌اند نیز مد نظر دارند و در عمل منشأ هر گونه کنش و واکنش آن‌ها در آینده خواهد بود. در چنین چارچوبی، پیگیری مطالبات مربوط به حق کودکان در برخورداری از محیط زیست سالم و پایدار و ایمن همراه با برخی گروه‌های آسیب‌پذیر دیگر، باید دارای اولویت تلقی شود.

۴- دولت‌ها ذیل تعهد مربوط به رعایت حق به محیط زیست سالم و پایدار و ایمن، باید دو طیف حق‌های ماهوی و روبه‌ای کودکان را رعایت کنند. حق‌های ماهوی عبارت است از: برخورداری از اقلیم ایمن، هوای پاک، زیست‌بوم و تنوع‌زیستی مناسب و سالم، آب ایمن و مناسب، غذای پایدار و سالم، محیط زیست غیرسمی؛ و حق‌های رویه‌ای عبارت است از: دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی و دسترسی به عدالت. هر یک از عناصر یادشده مستلزم اتخاذ دهها اقدام است؛ مثلاً نمی‌توان اقلیم ایمن را برای همگان از جمله کودکان تامین کرد؛ مگر این‌که در حوزه تعهدات مربوط به تغییرات اقلیم فعال بود. همچنین نمی‌توان به هوای پاک و غیر آلوده رسید؛ مگر این‌که ده‌ها اقدام معمول گردد و ...

۵- در فرایندهای جدید مربوط به پیشبرد حق کودک به محیط زیست سالم، مطالبه‌گری قضایی و شبه‌قضایی و فعال شدن سازکارهای ذی‌ربط نقش مهمی را ایفا می‌کنند. در این حوزه کنش‌گری کودکان نیز برجستگی خاصی داشته و دارد. این مهم در کنار سایر مشارکت‌های کودکان؛ چنان‌که در تدوین نظریه تفسیری شماره ۲۶ کمیته حقوق کودک در زمینه حق کودکان به محیط زیست سالم خود را نشان داد، نوید از آینده‌ای می‌دهد که کودکان فقط منتظر بزرگسالان نمی‌مانند تا برای رعایت

۱. شایان ذکر است که ایران از جمله ۱۱۰ کشوری است که در قانون اساسی خود از سال‌ها قبل حق به محیط زیست پایدار را نه تنها برای نسل‌های فعلی بلکه برای نسل‌های آتی نیز برسمیت شناخته است. گزارش شورای حقوق بشر در زمینه محیط زیست و حقوق بشر در مطالعه سال ۲۰۱۹ خود اعلام کرد که برابر بررسی وی ۱۰۰ کشور حق به محیط زیست را در قوانین اساسی خود پذیرفته‌اند و ۱۵۶ کشور نیز این مهم را در مقررات عادی خود بازتاب داده‌اند. پارلمان اروپا در گزارش فشرده‌ای بعد از تصویب قطع‌نامه حق به محیط زیست در شورای حقوق بشر سازمان ملل به این گزارش استناد و با توضیحاتی دیگر حق به محیط زیست سالم را حقی جهانشمول توصیف کرد. نک: A universal right to a healthy environment, AT A GLANCE, European Parliamentary Research Service, 2021.

حقوق آن‌ها اقدامات مناسب را معمول دارند، بلکه خود نیز نقش آفرینی موثر را محور قرار می‌دهند. در این حوزه دولت‌ها و سایر بازیگران از جمله خانواده‌ها، مدارس، رسانه‌ها البته وظیفه دارند بسترسازی‌های لازم برای مشارکت کودکان را فراهم سازند و موانع موجود را برطرف نمایند.

۶- ارزیابی نحوه شناسایی و رعایت حق به محیط زیست سالم کودکان در کشور ما البته موضوع تحقیق جداگانه‌ای باید واقع شود. عجلتاً می‌توان تاکید کرد که روندهای جدید تحولات بین‌المللی در این موضوع را باید دقیق شناخت و با توجه به این‌که ایران عضو چندین پیمان‌نامه بین‌المللی حقوق بشر از جمله پیمان‌نامه حقوق کودک، میثاق بین‌المللی حقوق سیاسی و مدنی، میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، کنوانسیون منع تبعیض نژادی، کنوانسیون یونسکو در مورد منع تبعیض در آموزش یا کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت است و همچنین در حوزه محیط زیست نیز عضو چندین کنوانسیون تخصصی است و باید پاسخ‌گوی مراجع نظارتی این معاهدات باشد، همواره باید از حیث حقوقی آمادگی‌های لازم برای پاسخ‌دهی به مردم ذی‌حق در داخل کشور و تعامل شایسته با نظام بین‌المللی فراهم باشد. رویکردهای متعارض و ناهماهنگ که از یک‌سو کشورمان را مدافع محیط زیست سالم و از سوی دیگر مخالف محیط زیست سالم از جمله محیط زیست سالم و پایدار ویژه کودکان معرفی کند، امری منفی است و در هر مورد که چنین وضعیتی حادث شود، باید با فوریت برای رفع آن اقدام کرد.

۷- در سطح ملی، مراجع قضایی مهم‌ترین پناهیگاه برای دادخواهی مردم جهت تضمین رعایت حق مورد بررسی حاضر هستند و لذا انتظار می‌رود قضات آگاهی‌های تخصصی خود در این زمینه را ارتقا دهند تا شاهد رویه‌های قضایی موثری در این حوزه و بهبود عملکردهای همه نهادها و سازمان‌ها و بازیگران باشیم.

فهرست منابع

الف. فارسی

- * مولایی، یوسف (۱۳۸۶)، «نسل سوم حقوق بشر و حق محیط زیست سالم»، فصل‌نامه حقوق، دوره سی و هفتم، شماره ۴.
- * منصورخانی، فریده و دیگران (۱۳۹۷)، «بررسی ماهیت و محتوای حق بر محیط زیست»، جامعه‌شناسی سیاسی ایران، سال نخست، شماره ۴.
- * جلالیان، عسکر (۱۴۰۱)، «حق کودکان بر محیط زیست سالم در اسناد بین‌الملل (اسناد منتخب)»، تحقیقات حقوقی بین‌المللی، دانشگاه آزاد اسلامی، دوره ۱۴، شماره ۵۳.
- * دشتی، فرزانه و رهام، احسان (۱۴۰۲)، «بررسی جایگاه حق بر محیط زیست سالم در حقوق بین‌الملل»، دستاوردهای نوین در حقوق عمومی، سال دوم، شماره ۸.
- * Aguila, Y., & Lichet, V. (2023). **The Need for a New Covenant on the Right to a Healthy Environment**. *Environmental Policy and Law*, 53, 111–123.
- * Anazor-Ugwu, J. N. (2023, January 23). **Is There a Right to Clean Environment?** Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4335393>
- * Aravena Asencio, F., Brain, C., Christopher, M. T., Davidson, K., Morgan, J., & Williams, L. (2021). **The Right to A Healthy Environment**. *Human Rights Clinic*, University of Edinburgh Law School.
- * *International Journal of Environmental Research and Public Health*. (2019). **Special Issue: Hazardous Waste and Human Health**, Retrieved from https://www.mdpi.com/journal/ijerph/special_issues/HWHH.
- * Committee on the Rights of the Child. (2013). General comment No. 15 on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24). CRC/C/GC/15.

- * Committee on the Rights of the Child. (2013). General Comment No. 16 on State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights.
- * Communication to the Committee on the Rights of the Child in the case of Chiara Sacchi et al. (Petitioners) v Argentina et al. (Respondents) Submitted under Article 5 of the Third Optional Protocol to the United Nations Convention on the Rights of the Child (23 September 2019).
- * Council of Europe, Committee of Ministers (2010), Guidelines on child friendly justice.
- * European Court of Human Rights. (2023). Duarte Agostinho & 5 Others v. Portugal & 31 Others.
- * European Union Agency for Fundamental Rights & Council of Europe. (2015). Handbook on European law relating to the rights of the child. Retrieved from <http://www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/children-rights>.
- * General Assembly Resolution, Setting International Standards in the Field of Human Right, G.A./121/41.
- * Human Rights Watch. (2020, July 1). Realising Children's Right to a Healthy Environment: A Joint Call to Action for the HRC Annual Full-Day Meeting on the Rights of the Child. Retrieved from <https://www.hrw.org/news/2020/07/01/realising-childrens-right-healthy-environment>.
- * INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS. (2017). Advisory Opinion OC-23/17. Requested by the Republic of Colombia.
- * Inter-American Court of Human Rights. (2020). Indigenous Communities of the Lhaka Honhat Association (Our Land) v. Argentina.

- * Kerisit, S., & Davis, M. F. (2023). **Human Right to a Healthy Environment: Annotated Bibliography**. Northeastern University Law Review, Vol. 15, forthcoming, Northeastern University School of Law Research Paper No. 449. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4699505>.
- * McClymonds, J. T. (1992). **The Human Right to a Healthy Environment: An International Legal Perspective**. New York Law School, 37(1), 593-601.
- * Moore, P. (2020). **Background Paper on: Environment and Children's Rights in International Law and National Jurisprudence**.
- * OHCHR, UNEP, & UNDP. (2023). **What is the Right to a Healthy Environment?** Information Note, p. 13.
- * Savić, I. (2016). **Cleaning up the Mess: Children's Rights and Environmental Protection**. - KidsRights Report 2016. Leiden University, KidsRights Foundation.
- * Shaw, T.-M. (2023, December 10). **A Human Rights Based Approach to a Healthy Environment – Successes and Shortcomings**. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4690148> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4690148>.
- * Shelton, D. (2012). **Human Rights, Environmental Rights, and the Right to Environment**. In **Environmental Rights**. Routledge.
- * Special Rapporteur on the Implications for Human Rights of the Environmentally Sound Management and Disposal of Hazardous Substances and Wastes. (2016). Report of A/HR/C/33/41.
- * Special Rapporteur on the Issue of Human Rights Obligations Relating to the Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment. (2018). Report of A/HRC/37/58.

- * Special Rapporteur on the Issue of Human Rights Obligations Relating to the Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment. (2018). Report of A/HRC/37/59.
- * UNICEF. (2019). An Environment Fit for Children: UNICEF's Approach to Climate Change.
- * UNICEF. (2021). Healthy Environment for Healthy Children: Global Programme Framework. GUIDANCE/PD/2021/001.
- * UNICEF. (2023). The UNICEF Sustainability and Climate Change Action Plan, Executive Summary: For Every Child, A Liveable Planet 2023 – 2030.
- * United Nations Human Rights Council. (2016). A/HRC/Res/32/33, Resolution adopted by the Human Rights Council.
- * United Nations Human Rights Council. (2017). Analytical Study on the Relationship between Climate Change and the Full and Effective Enjoyment of the Rights of the Child. Report A/HRC/35/13.
- * United Nations Human Rights Council. (2017). Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment (Document No. A/HRC/34/49).
- * United Nations Human Rights Council. (2017). Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Summary of the panel discussion on the adverse impact of climate change on States' efforts to realize the rights of the child and related policies, lessons learned and good practices (Document No. A/HRC/35/14).
- * United Nations Human Rights Council. (2023). Women, Girls, and the Right to a Clean, Healthy, and Sustainable Environment. Report A/HR/C/52/33.

- * United Nations Special Rapporteur on Human Rights and the Environment. (2021).
- * Environmental Justice Australia (EJA) v. Australia.
- * United Nations. (2021). Frequently Asked Questions on Human Rights and Climate Change, Fact Sheet No. 38.
- * United Nations. (2023). A/78/255, Promotion and protection of human rights in the context of climate change: Note by the Secretary-General.
- * WHO. (2005). Global Plan of Action for Children's Health and the Environment (2010 - 2015).
- * WHO. (2021). Children and Digital Dumpsites: E-waste Exposure and Child Health. Summary for Policy-Makers.
- * WHO, UNICEF, & The Lancet. (2020). A future for the world's children? A WHO-UNICEF-Lancet Commission. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(19\)32540-1](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(19)32540-1).